

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra psychologie a patopsychologie

Marie Lišková

VNÍMÁNÍ RODINY V KONTEXTU ÚSTAVNÍ PÉČE

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Lucie Křeménková, Ph. D.

Olomouc 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jsem jen uvedené prameny a literaturu.

V Olomouci dne 10. 4. 2014

.....

Poděkování

Chtěla bych touto cestou poděkovat Mgr. Lucii Křeménkové, Ph. D., za odborné vedení mé bakalářské práce, za ochotu a vstřícnost, za poskytování cenných rad a materiálních podkladů k práci. Dále bych chtěla poděkovat pracovníkům dětského domova, že mi s důvěrou umožnili realizovat výzkumnou práci. Zvláštní poděkování patří mé rodině a přátelům za jejich trpělivost a podporu.

OBSAH

ÚVOD.....	6
I. TEORETICKÁ ČÁST	7
1. RODINA	8
1.1 Definice rodiny.....	8
1.2 Rodina jako systém	9
1.3 Význam rodiny	10
1.4 Funkce rodiny	10
1.5 Principy rodinné výchovy	11
1.6 Co přináší dítě rodině	13
1.7 Česká rodina v současnosti	14
2. ÚSTAVNÍ PÉČE	17
2.1 Historie ústavní péče	17
2.2 Ústavní péče dnes.....	18
2.3 Dětské domovy.....	19
2.3.1 Rodinné skupiny.....	20
2.3.2 Spolupráce dětských domovů a rodiny.....	21
2.4 Vliv ústavní péče na dítě.....	21
3. ROMSKÉ ETNIKUM.....	24
3.1 Historie Romů	24
3.2 Pojem Rom.....	25
3.3 Dnešní Romové v České republice	26
3.4 Odlišnosti romského etnika	27
3.4.1 Antropologické znaky	27
3.4.2 Etnické znaky.....	27
3.4.3 Psychické vlastnosti	28
3.5 Romská rodina	28
3.6 Romské děti v dětských domovech.....	29
4. DĚTSKÁ KRESBA	30
4.1 Vývojová stádia kresby	30
4.2 Význam kresby pro dítě.....	31
4.3 Význam dětské kresby v psychologii.....	31
4.4 Kresba začarované rodiny.....	32

4.4.1	Symbolika zvířat	33
4.4.2	Interpretace kresby začarované rodiny	34
II.	PRAKTICKÁ ČÁST	35
5.	CÍLE VÝZKUMU	36
6.	VÝZKUMNÝ SOUBOR	37
7.	VÝZKUMNÁ METODA	38
7.1	Pozorování	38
7.2	Rozhovor.....	38
7.3	Anamnéza	39
7.4	Kresba začarované rodiny.....	39
8.	KLINICKÁ KAZUISTIKA RODINY	40
8. 1	Denisa	42
8. 1. 1	Závěry z pozorování	43
8. 1. 2	Interpretace začarované rodiny.....	43
8. 2	Daniel	45
8. 2. 1	Závěry z pozorování	45
8. 2. 2	Interpretace začarované rodiny.....	46
8. 3	Sabina	48
8. 3. 1	Závěry z pozorování	48
8. 3. 2	Interpretace začarované rodiny.....	48
8. 4	Vanessa.....	51
8. 4. 1	Závěry z pozorování	51
8. 4. 2	Interpretace začarované rodiny.....	51
8. 5	Adrián	53
8. 5. 1	Závěry z pozorování	54
8. 5. 2	Interpretace začarované rodiny.....	54
8. 6	David	56
8. 6. 1	Závěry z pozorování.....	56
8. 6. 2	Interpretace začarované rodiny	56
9.	DISKUSE.....	57
	ZÁVĚR	61
	PŘÍLOHY	67
	ANOTACE.....	75

ÚVOD

Harmonická rodina je ideálním prostředím pro zdravou výchovu dětí. Právě rodina má děti vést k utváření identity, přijímání hodnot, kultury, společenských pravidel, sociálních dovedností, rolí a apod. (Matoušek, 2013). Rodina by měla svým členům vytvářet zázemí a určitou jistotu. Tyto možnosti realizují rodiny, které do určité míry naplňují své funkce. Bohužel se však v dnešní době setkáváme i s rodinami, které své funkce z různých důvodů neplní, a tak dochází k tomu, že děti z těchto rodin jsou rodičům odebírány a svěřovány do péče ústavní, která však i přes velké snahy rodinu nedokáže plnohodnotně nahradit. Cílem této práce je pokusit se zobrazit, jak je možné vnímat vlastní rodinu během pobytu v péči ústavní.

Bakalářská práce je rozdělena do dvou částí. V první, teoretické části, se budu věnovat popisu rodiny, její definici, funkci a významu v životě člověka. Zaměřím se i na ústavní péči, konkrétně na popis, jak u nás vypadá i na to, jaký vliv má právě ona na vývoj dětí. Dále se budu zabývat romským etnikem, proto, že výzkumná část byla vykonávána s romskými dětmi. Členové tohoto etnika se v mnohém liší. Projevuje se u nich odlišné pojetí rodiny, které je potřeba poznat, abychom mohli pochopit, jak svou rodinu vnímají. Poslední kapitola bude věnována dětské kresbě, a to z toho důvodu, že kresba, a konkrétně kresba začarované rodiny, je metoda, kterou pro výzkum používám. Je důležité si tuto metodu přiblížit pro pochopení analýzy výsledků výzkumu.

Druhá část práce bude zahrnovat stanovení cílů, přiblížení metod a výzkumného souboru výzkumu. Bude obsahovat klinickou kazuistiku celé rodiny. Jedná se o romskou rodinu, která má sedm dětí, z nichž šest je umístěno do dětského domova, kde spolu bydlí v jedné rodinné buňce spolu s dalšími dvěma dětmi. Nakonec se v práci objeví analýza jednotlivých kreseb dětí a interpretace dynamiky celé rodiny.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. RODINA

Je všeobecně známo, že rodina je velmi důležitá instituce, primární socializační činitel, který nejvíce ovlivňuje dítě. Je pokládána za základ státu. Rodinu však nelze jednoznačně definovat. Existuje celá řada definic. Situaci nám komplikuje i to, že rodina během svého vývoje prošla velkými změnami. Navzájem se od sebe liší rodina tradiční, moderní a postmoderní. Je třeba brát na zřetel také to, že rodina nefunguje stejně ve všech kulturách a společnostech. Každá kultura si rodinu upravuje podle svých potřeb a tradic.

1.1 Definice rodiny

Zákon o rodině říká: „*Manželství je trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanovený způsobem. Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí.*“¹

Giddens (1999, s. 56) uvádí, že „rodina představuje skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejichž dospělí členové jsou zodpovědní za výchovu dětí.“ Podle Kramera (1980) je rodina skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním. Domnívá se, že kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde např. o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd. Tománek (2012) se domnívá, že rodinu můžeme chápat jako malou sociální skupinu tvořenou dvěma dospělými lidmi opačného pohlaví a jejich potomky. Rodina v pravém smyslu nevzniká společným soužitím muže a ženy, ale teprve tehdy, když se jim narodí děti. Je to společensky schválená forma partnerského soužití dvou lidí, kteří jsou spojeni manželskými, pokrevními či adoptivními svazky nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Dříve bylo pro vznik rodiny nutné manželství, dnes je to jen žádoucí předpoklad. Pro rodinu je charakteristické společné soužití v domácnosti, spolupráce, pomoc a kooperace mezi jednotlivými členy. Rodinnou atmosféru vytvářejí vztahy, které panují mezi rodiči a ostatními členy. Rodina je prvním místem, kde si dítě vytváří vlastní identitu, kde přijímá hodnoty, typické kulturní tradice a společenská pravidla, která mu rodina předává.

Je však třeba nezapomínat na to, že každá rodina během své existence prochází určitými změnami, vytváří způsoby, kterými zvládá plnit určité úkoly a řešit problémy. Tyto změny mohou být kontinuální či diskontinuální. Každá ze změn způsobuje odlišné komplikace a zátěže a mobilizuje jiné adaptační mechanismy. **Kontinuální změny** jsou

¹ Zákon č. 315/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

takové, které jsou pozvolné a přicházejí postupně s tím, jak ubíhá čas. Souvisí jak s vývojem jedinců, tak s vývojem rodiny jako celku. Mezi tyto změny patří stárnutí, puberta, dospívání. Je rozdíl, zda se jedná o rodinu s dítětem předškolního věku či o rodinu s dětmi v období dospívání. **Diskontinuální změny** se objevují jako náhlé události přinášející stres, nároky a zátěž. Mohou jimi být rozvod, sňatek jednoho z členů, úmrtí nebo narození. Tyto události rodinu nějakým způsobem přetváří, proto po nich už rodina nezůstává stejná jako dřív. K tomu, aby rodina tyto změny zvládla, je potřeba uvést v činnost obranné síly a obranyschopnost systému. Rodina jako systém má tendenci se sama stabilizovat a opravovat svou funkci (Matějček, 1992).

Jak připomíná Veselá (2005), rodina je chráněna státem, protože jako jediná instituce může zajistit zdravou výchovu dětí. V rodině dochází k rozdělení rolí, jejichž dodržování se podílí na úspěchu rodiny. Rodina je živým organismem stále se vyvíjejícím v určitém čase a prostoru.

Většina autorů se však shoduje na tom, že základ pro rodinu by měl vytvářet zdravý partnerský vztah. Matoušek (2003) tvrdí, že v tomto vztahu každý z partnerů plní svou roli muže a ženy. Pro muže je typická průbojnost a dobývání, kdežto pro ženy je to postoj podvolování. Tak dochází k tomu, že se v páru navzájem partneři doplňují. Ženy celkově při výběru partnera dávají přednost takovým mužům, kteří se v budoucnu budou schopni postarat o ně a jejich děti. Proto upřednostňují, když jsou muži pracovití, cílevědomí, bohatí, mocní a o něco starší než ženy. Muži naopak dávají přednost tomu, že jsou ženy mladé, zdravé a krásné, což má zajistit zdravé a zdatné potomstvo.

V literatuře se můžeme setkat mnoha definicemi a názory na rodinu. Zákon o rodině stanovuje, že základním předpokladem k vytvoření rodiny je manželství.² Dříve tomu jistě tak bylo, ale v dnešní době to už není nutností. Většina autorů se tedy spíše přiklání k názoru, že jde především o skupinu lidí, mezi kterou panují intenzivní vztahy, kdy dospělí mají za úkol výchovu dětí a péči o ně.

1.2 Rodina jako systém

Sobotková (2000, s. 22) poukazuje na to, že jedna z možností, jak rodinu definovat, je přirovnat rodinu k systému a použít jeho definici - „*systém je soubor částí a vztahů mezi nimi.*“ S touto definicí souhlasí i Matějček (1992, s. 34) a upřesňuje, že „*prvky tohoto systému nejsou jednotliví lidé sami o sobě, nýbrž lidé ve vzájemných interakcích a vztazích.*“

² Srov. zákon č. 315/2004 Sb.

Oba autoři se dále shodují na tom, že každý rodinný systém se skládá ze subsystémů. Prvním a nejdůležitějším je **manželský subsystém**, který tvoří základ celé rodiny a ovlivňuje její fungování. Dalším subsystém je pak **rodič – dítě**, který vzniká v těhotenství, a v neposlední řadě **sourozenecký subsystém**, ve kterém se děti učí spolupracovat, soutěžit, pomáhat si. Subsystémy jsou neustále v pohybu. Nastane-li nějaká porucha v jednom subsystému, nezbytně se to projeví ve funkci celé rodiny. Rodinný systém je součástí **mikrosystému**, do kterého patří příbuzní, sousedé, přátelé a všichni, kdo jsou s rodinou ve styku. Rodina spadá jak do **exosystému**, jenž zahrnuje různé instituce jako školy, zaměstnavatele, soudy, služby atd., tak do **makrosystému**, obsahujícím společensky uznávané hodnoty, postoje a normy, zákony, způsoby výchovy, předsudky, pověry atd.

1.3 Význam rodiny

Nepostradatelnost rodiny je zřejmá a nelze ji popřít. Matoušek (2003) vyzvedá její význam, když poukazuje na to, že rodina dítěti předává sociální dovednosti, vystavuje jej konfliktům, orientuje jej na určité hodnoty, poskytuje mu podporu. Dítě v rodině přijímá i sexuální role. Rodina je těžko postradatelnou institucí i pro dospělého člověka, protože mít svého stálého partnera a děti jsou pro většinu lidí hodnoty, které v žebříčku hodnot zaujímají přední postavení. O tyto hodnoty člověk často opírá pocit smysluplnosti své existence, pocit vlastní hodnoty. Moderní lidé jsou v práci natolik na očích a tolik záleží na jejich vystupování a image, že jsou rádi, když přijdou domů a mohou být spontánní. Dobře fungující rodina poskytuje svým členům pocit bezpečného zázemí. Rodina má společné ekonomické hospodaření. V době, kdy jeden z rodičů pečuje o malé děti, zajišťuje zaopatření prostředků rodič druhý.

1.4 Funkce rodiny

Rodina, stejně jako každá jiná instituce, plní určité funkce, které jsou důležité pro to, aby mohla rodina správně fungovat a aby byla schopna naplňovat potřeby všech svých členů. Je možné se setkat s různým členěním funkcí. Mnohé funkce za rodinu přebíral stát. Proto se pro současnou rodinu nejčastěji uvádějí čtyři základní funkce, které vymezila Šeredová (2012):

a) funkce biologicko-reprodukční

Hlavním posláním této funkce je udržení života. Rodina tedy má zajišťovat rozmnožování a obnovování společnosti. Neméně významným úkolem je i uspokojování sexuálních potřeb muže a ženy.

b) funkce ekonomická (materiální)

Tato funkce je naplňována, jestliže rodina zabezpečuje materiální jistoty svým členům, jestliže uspokojuje optimální materiální podmínky pro život. O zajištění by se měli starat rodiče vlastním přičiněním. Díky ekonomickým opatřením naší společnosti je ale tato funkce usnadňována.

c) funkce socializační (výchovná)

Tato funkce zahrnuje výchovu dítěte a péči o něj. Rodina předává vzorce chování a vztahů, návyky, postoje a hodnoty, učí dítě společenským rolím, snaží se dítě formovat tak, aby se mohlo bez problémů začlenit do společnosti.

d) funkce emocionální

Správně fungující rodina by měla být oporou pro její členy, měla by jim poskytovat domov, kde je možná vysoká míra sdílení a otevřenosti. Její členové by měli v rodině prožívat bezpečné zázemí. Rodina je však často zdrojem stresu.

Tománek (2012) k těmto základním funkcím přidává funkce další, mezi něž zahrnuje **funkci regulační**, která má vymezovat, kdo s kým může vstupovat do sexuálních vztahů a stanovovat žádoucí sexuální způsoby a hranice; **autoregulační funkci**, jež má v dítěti vytvářet upevňovat jeho vlastní identitu, **axiologickou funkci**, která má předávat hodnoty pro rodinu důležité; **religiózní funkci**, kdy na děti působí rodiče svým náboženstvím, vírou či životním přesvědčením; **výchovnou funkci**, jež má zaručovat formování dětí, jejich vlastností, citů a charakteru; **vzdělávací funkci** poskytující dítěti seznámení s prvními vědomostmi; **poradenskou funkci** mající za úkol získávat užitečné rady od ostatních členů rodiny; **profesní funkci** umožňující rodičům, aby s ohledem na možnosti dítěte mu radili při výběru jeho povolání a v neposlední řadě **regenerační a odpočinkovou funkci**, při níž jde o trávení společného volného času.

1.5 Principy rodinné výchovy

Z výzkumů dětí žijících v náhradní rodinné péči vyplynulo, že vnější znaky, které rodinu charakterizují, jsou z hlediska dítěte málo důležité. Dítě může zažívat dobrodlní

rodinné výchovy³ v takovém lidském společenství, které ze zákonného hlediska rodinnou vůbec není. Ukázalo se však, že pro dobrý duševní vývoj a pro to, aby se dítě vyvíjelo společnosti k užitku, je třeba, aby byly uspokojovány jeho základní psychické potřeby. Proto lze zmínit základní rodinné principy, které uvádí Matějček (1992):

a) Princip vzájemného uspokojování duševních potřeb dětí a jejich vychovatelů

Jde o uspokojování potřeb jako jsou vzájemnost uvolnění, vzájemnost radosti, spokojenosti a dalších pozitivních prožitků. Dítě pak potřebuje mít naplňováno minimálně pět základních psychických potřeb, kterými jsou: potřeba určitého množství, proměnlivosti a kvality vnějších podnětů, potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech, potřeba prvotních emocionálních a sociálních vztahů, potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty, potřeba otevřené budoucnosti nebo životní perspektivy. Když nejsou naplňovány tyto potřeby, dochází u dětí k psychické deprivaci. To, jaký postoj zaujímá rodič vůči svému dítěti, do jisté míry ovlivňuje to, jak dítě splňuje potřeby dospělého.

b) Princip trvalosti a hloubky citových vztahů

Díky vytváření trvalých a hlubokých vztahů dochází k uspokojování životní jistoty, kdy děti přijímají lásku, ale umí ji i opětovat. Rodiče si tak uvědomují, že je k nim dítě citově vázáno a touží si tento vztah udržet. Vědí, že děti tu pro ně budou celý život, i na stáří, že budou mít někoho, kdo jim zakusí poznat, že nejsou sami, kdo s nimi bude sdílet radosti a starosti. Naděje na to, že rodiče budou mít svá vnoučata, taktéž uspokojuje potřebu citové jistoty. Rodiče se těší, až jim jednou budou moci předávat své životní zkušenosti, své vědomosti, svůj životní styl, ideály či naděje.

c) Princip společenství prostoru, času a prožitku

Sdílení konkrétně naplňovaného času a životního prostoru je pro vzdělávání a učení dítěte nápodobou, identifikací, společným soužitím či činností, učením přitažlivými vzory. Dítě se tímto způsobem neučí podle nějakých metod či osnov, ale naprosto

³ Pod pojmem rodinná výchova rozumíme výchovu, jež se uskutečňuje v rodině. Výchovou, jak udává Pedagogický slovník (2003, s. 227), rozumíme „proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji“. O. Sekera (2009) rozšiřují tuto definici o atribut kladných hodnot, ke kterým by výchova měla směřovat. B. Kraus a V. Poláčková (2001) ještě dodávají, že jde o dynamický proces řízený a vědomý socializace zahrnující všechny činnosti, které člověka utvářejí pro život a konkrétní společnost.

přirozeně, protože rodiče svou roli matky či otce jen nehrají, ale doopravdy ji žijí a chovají se při tom přirozeně, otevřeně a upřímně. Je ovšem nutné každému z členů rodiny ponechat určité soukromí, prožitky, které patří jen jim samotným.

d) Princip výchovné interakce

Během výchovy nejde jen o jednostranné záměrné působení vychovatele či rodiče na dítě, ale o vzájemnou interakci mezi oběma. Protože i dospělý je výchovně ovlivňován svým dítětem.

e) Princip soužití a sdílení

Na rozdíl od profesionálního vychovatelství v rodině dochází k tomu, že se dávají odměny, aniž by si to členové rodiny nějak zasloužili, a odpouští se bez odčinění. Lidé v rodině mají tendenci si dělat vzájemně radost, obdarovávat se a tyto příležitosti vyhledávat. Co se týče trestů, je pro rodiče radostí, když mohou trest prohlásit za ukončený nebo jej mohou čestně odvolat. Při odpuštění dochází k osvobození od pocitu viny, kdy vztah, který byl narušen, se může znovu obnovit.

f) Princip přijetí dítěte

Ve společnosti je brána mateřská láska jako taková, která bezvýhradně a bezpodmínečně přijímá jakékoliv dítě. Bohužel je pravdou, že tomu vždy tak není. Stává se tak u dětí, které jsou narozeny z nechtěného těhotenství. Postoje matky k přijetí dítěte mohou být různé, od krajního nepřijetí přes mírnější formy odmítání po přijetí kladné až krajně kladné. Naše společnost je k přijetí dětí nakloněna pedocentricky. Dítě má ve společnosti vysokou hodnotu. Pro rodinu je nutností nejprve být na určité ekonomické úrovni, tak, aby byly zajištěny základní životní podmínky, a teprve potom dítě pro rodiče přestává být zátěží a může rodičům přinášet uspokojení duševních potřeb.

1.6 Co přináší dítě rodině

Důležitost rodiny pro dítě je nepochybná, je však důležité nezapomínat ani na to, co naopak dává dítě rodině, čím ji obohacuje. Vedle pudu pro zachování vlastního života, jak uvádí Plháková (2003), jsou velmi významné i rodičovské a sexuální motivy. Sexuální motivy mohou směřovat k rozmnožování a reprodukci dětí, zatímco motivy rodičovské mají vést k náležitě péči o ně. Adekvátní péče o děti nezajišťuje pouze správný biologický vývoj,

ale zrovna tak i vývoj psychický, což dokazují i výzkumy, které ve 40. letech 20. století realizoval Spitz. Spitz pozoroval děti, které byly bezprostředně po narození odkládány do ústavní péče. Tyto děti propadaly apatii, byly často nemocné, ztrácely na váze, a dokonce se třetina z nich nedožila věku dvou let.

Jak dodává Vágnerová (2012), potřeba mít potomstvo a starat se o něj je dána pudově, ale u každého člověka se může projevovat v jiné intenzitě. Tato intenzita je ovlivňována psychosociálně, čímž rozumíme normy a hodnoty příslušné společnosti, ale také jinými potřebami člověka, mezi něž patří například potřeba úspěšnosti či osobního rozvoje. Kromě toho, že dítě může svým rodičům přinášet radost a může uspokojovat jejich potřeby, stává se dítě pro rodiče v mnoha směrech zátěží, kvůli které se musí v životě mnoha věcí vzdát a mnoho věcí si odříct. Být rodičem může být jedna z nejdůležitějších rolí v životě mnoha lidí. Tato role bývá v naší společnosti vysoce ceněna, zvyšuje prestiž rodičů a stává se součástí jejich identity. Vztahy mezi rodiči a dětmi bývají podstatné po celý život, i když se během něho mění. Děti přinášejí svým rodičům nové poznatky, prožitky a zkušenosti. Stávají se pro ně zdrojem citové odezvy, protože nejen, že lásku od rodičů přijímají, ale také jim ji oplácejí. To potvrzuje i Matějček (1992), když tvrdí, že je pro rodiče velmi důležité vědomí toho, že jsou pro někoho stále důležití a že se mají s kým sdílet. Vágnerová (2012) dále tvrdí, že děti uspokojují rodičům potřebu seberealizace. Tím, že rodiče mají schopnost mít děti, si potvrzují svou normalitu na psychosociální i biologické úrovni. Dítě se může stát smyslem existence rodičů. Rodiče v nich a v péči o ně mohou nalézt naplnění života či potvrzení vlastní hodnoty. V neposlední řadě může být dítě pokračováním života svých rodičů. Dochází tak k zachování existence rodu a typických vlastností, k přenesení tělesné podoby, vlastností, zvyklostí, hodnot a tradic.

1.7 Česká rodina v současnosti

Jak již bylo uvedeno výše, rodina prochází mnoha změnami a jednotlivé rodiny se od sebe v mnohém liší. To platí i v ohledu na to, že česká rodina se liší od rodin žijících na jiných místech světa. Samozřejmě nelze říci, že všechny české rodiny jsou stejné, ale mají mnoho společného. To, co u nás rodinu z velké části ovlivňovalo a utvářelo, je historie a společnost našeho státu a její politické systémy, které nastavovaly rodině určité žádoucí normy, hodnoty či postoje. Myslím, že k tomu, abychom mohli pochopit problematiku rodiny hlouběji, je dobré si uvědomit, co ji v posledních letech tolik formovalo či usměrňovalo. O současné české rodině se určitě nemůže říci, že zůstala stejná jako například před sto lety.

Stejně jako se vyvíjela a proměňovala společnost a kultura naší země, ani rodinu tyto změny neobešly.

Jak uvádí Matoušek (2003), dějiny českého státu bývají ve staletích po bitvě na Bílé hoře považovány za dějiny útlaku. Vystřídalo se v nich množství represivních politických režimů, které deformovaly náš stát, občany i rodinu. Většina lidí, která nezvolila emigraci a ani otevřený odpor, se podrobila vládě. Jen rodina se stala jejich útočištěm. Avšak rodina není nedobytnou tvrzí. Komunistický totalitní režim, stejně jako všechny totalitní režimy, se snažil co nejvíce proniknout do soukromí rodiny tak, aby se z ní stala co nejvíce věc veřejná. Příkladem pro mládež měl být chlapec, který udal vlastní rodiče, protože byli kulaky. Tento ideologický tlak rodinu nenapravitelně poškozoval. Marxismus sliboval beztrždní společnost, kdy svobodný muž si může vzít svobodnou ženu jen díky společném přání obou. A tento pár bude spolu tak dlouho jak bude chtít, rozvody se stanou požehnáním pro společnost. Jenže v praxi to tak nefungovalo. Hned na počátku se objevuje kritika zacházení s dětmi v dětských domovech a jeslích. Zaměstnanost žen velmi stoupla kvůli potřebám budovaného průmyslu, avšak práce v domácnosti ženám zůstala jako jejich druhá směna.

Matoušek, Kroftová (1998) poznamenávají, že velký zlom pro rodinné chování našich občanů nastal po roce 1989. Od této doby došlo ke snížení počtu sňatků, ke zvýšení věku vstupu do prvního manželství, snížilo se množství živě narozených dětí, zvýšil se počet rozvodů, zmenšuje se velikost rodin, stoupá množství domácností, které obývá jen jeden člověk, stoupá počet párů, které spolu žijí a nemají děti, stoupá rovněž počet párů, které nejsou sezdány a mají spolu děti, zvyšuje se počet domácností, kde o dítě pečuje jen jeden rodič. Jolivet, Kendra, Randall (2011) poukazují na to, že pečující rodič má tendenci mít s dítětem spíše přátelský vztah, a tudíž pro něj nedokáže být tolik autoritou, což v dítěti vzbuzuje vnitřní chaos a nejistotu.

Matoušek (2003) dále říká, že současná rodina je rodinou zaměstnané ženy. Jen málo rodin si může dovolit vyžít jen z jednoho platu. Žena je tedy přetížena jak požadavky práce, tak i rodiny. Proto je žena v rodinách častěji nespokojená a dává častěji podnět k rozvodu. Ženy od mužů očekávají pomoc v domácnosti, vztahové porozumění a citový souzvuk. Muži jsou zase více angažováni v práci, mívají větší zodpovědnost, více zaměstnanců a větší plat. Očekávají od žen, že budou chápat jejich zapálení do práce a že je budou podporovat, jelikož je to hlavní zdroj příjmů. V současnosti se tvrdí, že volnější vztah mají děti spíše k otci než k matce. S matkou si děti mohou vyprávět o tématech jako je škola, kamarádi, filmy a móda, kdežto s otcem se dá mluvit o věcech jako je sport a politika. Otec méně zasahuje

dítěti do volby povolání a na rozdíl od matky častěji rozkazuje. Děti mívají špatný vztah spíše s otcem.

Možný (2008) k tomu dodává, že dítě je v takovéto společnosti chápáno jako něco, co brzdí individuální rozvoj jedince. Rodičovský vztah je přitom jediný vztah, který nejde zrušit, na rozdíl od manželství. Když už se dítě do rodiny narodí, je velmi vzácné, tudíž je velmi nákladné, a čím jsou děti nákladnější, tím méně si jich rodiny mohou dovolit.

Matoušek (2003) dále říká, že doba vstupu do manželství a narození dítěte se odkládá na pozdější dobu, nejlépe až mladí dokončí vzdělání a započnou pracovní dráhu. Mizí ochota mít děti a přebírat odpovědnost za jejich výchovu a jejich osud. Mezi nové potíže, které se objevují, patří například to, že muž začne podnikat a už nemá tolik času na rodinu, nebo to, že ženy dosáhnou lepšího příjmu a postavení než muž, nebo i to, že oba rodiče budují svou kariéru a nastává potíž s tím, že není čas věnovat se dětem a domácnosti. Co se týče rodinné výchovy dětí, rodiče vyvíjejí velký tlak na dobré školní výkony dětí, protože právě ty mohou dětem zaručit dobré společenské uplatnění. Výchova je zejména autoritářská, využívající nejčastěji odměny jako pochvaly, peníze či dárky a jako tresty používá hubování či tělesné tresty. V naší zemi se také stále zmenšuje prostor, který mají rodiče pro výchovu svých dětí. Výchovnou funkci nejpozději od doby povinné školní docházky přebírá za rodinu stát. V minulosti byly provedeny pokusy o to, aby byla rodičovská péče přesunuta na jiné osoby či instituce, avšak ve větším měřítku to nikdy nebylo úspěšné. V podstatě každá společnost se o rodinu opírá jakožto o svůj základní článek.

2. ÚSTAVNÍ PÉČE

V předchozí kapitole byla definována rodina, její funkce a principy. Z toho všeho vyplývá, že rodina je nejlepším místem pro zdravý vývoj dítěte, jak po fyzické, tak po psychické stránce. Bohužel ne všechny rodiny plní své funkce správně. Poměrně často dochází k tomu, že se vlastní rodiče nemohou nebo nechtějí starat o své děti, anebo z vážných důvodů není žádoucí, aby se starali. V takových případech nastupuje náhradní rodinná péče či péče ústavní.

2.1 Historie ústavní péče

Ústavní péče neexistuje ve stejné podobě po celou dobu svého bytí. Procházela různými změnami, během nichž se i přicházelo na to, co je pro vývoj dítěte nejlepší a co funguje nejefektivněji.

Jak uvádí Sekera (2009), vznik prvních ústavních zařízení v období středověku měla na starosti církve, která je spravovala. Nicméně tato zařízení ještě nebyla nikterak specializovaná. Jednotná síť ústavů pro děti a mládež vznikla teprve v druhé polovině 19. století a byla nazvána *chudinská péče*. Novotná a Burdová (2007) dále doplňují, že kvůli průmyslové revoluci docházelo ke stěhování obyvatelstva do měst a do průmyslových center, a tak se často stávalo, že vznikala chudoba, nejistota či beznaděj. Teprve v tomto období přejímá veřejná správa péči o potřebné. Byly vydány zákony⁴, které upravovaly a vymezovaly chudinskou péči poměrně široce. Tuto péči měla na starost domovská obec. Postupně se její povinnosti zužovaly díky tomu, že ze zákona vznikaly jiné veřejné instituce, jež zajišťovaly péči o jednotlivé vrstvy sociálně slabých jedinců. Péče o děti osiřelé či opuštěné začala probíhat buď ve zvláštních ústavech (sirotčincích, dětských domovech, asylech a útulcích) nebo v pěstounské péči. Tyto ústavy se od dnešních v mnohém liší. Jak uvádí Matoušek a Kroftová (2003), šlo zejména o zařízení směřující k pracovním činnostem. Odlišovaly se také ve velikosti skupiny a jejich organizaci. Novotná a Burdová (2007) ale upozorňují, že už tehdy bylo známo, že pro správný vývoj dítěte je lepší vývoj v rodině, a proto se mu i dávalo přednost. Do ústavů měly být děti umísťovány jen pro diagnostiku jejich stavu či v případech, kdy jejich stav vyžadoval odbornou péči. Tyto ústavy měly být opět zastřešovány domovskými obcemi, které se ale časem pro nedostatek financí snažily přenést péči na vyšší útvary veřejné správy.

⁴ V roce 1863 byl vydán říšský domovský zákon č. 105 říšského zákoníku, na nějž navazoval zemský zákon chudinský pro Čechy ze dne 3. 12. 1868 č. 59 zemského zákoníku. Tyto zákony stanovovaly ve prospěch sociálně slabých jedinců veřejná opatření a chudinskou péči a to dosti široce, př. výchova a výživa dětí chudých obecních příslušníků, zařízení pro nápravu zanedbané mládeže apod. (Novotná, Burdová, 2007)

Velký problém nastal během první světové války, kdy se objevily tisíce válečných sirotků, nouze a hlad, jež vývoj těchto dětí ohrožovaly. Za první republiky pak vznikly samostatné úřední státní orgány a ministerstva a také dobrovolná sociální péče, které společně zašitřovaly péči o potřebné děti a mládež.⁵ Během okupace zůstaly tisíce českých dětí na území, které po Mnichovské dohodě zabralo Německo. Podařilo se však přemístit tyto děti do vnitrozemí. S příchodem komunistického režimu docházelo k dalším změnám. Panovalo přesvědčení, že není potřeba poskytovat ochranu dětem v rodinách, že všichni občané budou plnit své poslání zodpovědně. Stát zastával vizi, že pokud by měla být nahrazena péče rodičů, pak zásadně v kolektivním zařízení. Po pádu režimu došlo k dalším změnám v zákonech (Novotná, Burdová, 2007).

2.2 Ústavní péče dnes

Podle současných zákonů se v případě, kdy je potřeba dítěti zajistit péči mimo vlastní rodinu, nabízejí dvě možnosti: náhradní rodinná či ústavní péče.

Matějček a Dytrych (1994) uvádí, že **náhradní rodinná péče** se uskutečňuje v náhradních rodinách. Touto formou může být adopce neboli osvojení nebo pěstounská péče. Pěstounská péče může mít podobu individuální probíhající v běžném rodinném prostředí s pěstouny či pěstunkou, kteří mohou mít své vlastní děti. V dalším případě může jít o skupinovou pěstounskou péči, která se uskutečňuje buďto v zařizenech pro výkon pěstounské péče nebo v SOS dětských vesnicích. Poslední formou je pěstounská péče na přechodnou dobu. Pěstounská péče má za úkol dítěti úplně nebo částečně opuštěnému umožnit, aby vyrůstalo v rodinném prostředí, které by uspokojovalo jeho základní psychické potřeby, harmonicky rozvíjelo jeho osobnost a připravovalo je pro uspokojivé společenské zařazení.

Druhou možností je **péče ústavní**. Pojmem a úpravou ústavní a ochranné péče⁶ se zabývá Zákon 109/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů a Vyhláška 438/2006, které zahrnují pod pojmem zařízení diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy. Podle Zákona 109/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů, mají tato

⁵ Jednalo se o pomoc těhotným ženám a matkám, hlavně svobodným, před porodem i po něm; právní ochrana a pomoc dětem nemanželským, osiřelým, dětem z rozvedených manželství; pomoc ohroženým a opuštěným dětem odkázaným na cizí péči; pomoc dětem ohroženým ve vlastních rodinách; prázdninové pobyty, zotavovny; pomoc mladistvým delikventům; péče o dorost, poradny pro volbu povolání, útulky pro nezaměstnaný dorost (Novotná, Burdová, 2007)

⁶ Podle Zákona 213/2003 Sb. je **ochranná výchova** druh ochranného opatření, ukládaného těm dětem a mladým lidem mezi 12. a 15. rokem, kteří spáchali čin, jenž je u odpovědně trestných osob posuzován jako výjimečný trestný čin. Tento druh ochranného opatření má zajistit prevenci, izolaci a resocializaci dítěte, jež se dopustilo společensky nebezpečného činu.

zařízení za úkol poskytovat dětem od tří do osmnácti, respektive devatenácti let, náhradní rodinnou péči⁷ zaručující výchovu, vzdělávání a zdravý vývoj. O umístění dítěte do ústavní péče musí vždy rozhodovat soud. Jak udává zákon 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů, „Ústavní výchova je institutem rodinného práva a je navrhována a následně realizována v případech, kdy rodiče o dítě řádně nepečují, jeho výchova je vážně ohrožena či narušena, popř. neexistuje jiná schůdná cesta, jak se o dítě lépe postarat, nebo pokud rodiče z jiných vážných důvodů nemohou dětem mladším 18 let zabezpečit řádnou výchovu. Rovněž mohou nastat případy, kdy je nutné zajistit dítěti bezodkladnou ochranu (ocitlo se bez jakékoli péče, jeho život nebo příznivý vývoj jsou vážně ohroženy nebo narušeny).“

2.3 Dětské domovy

Jelikož byla praktická část práce vykonávána s dětmi z dětského domova, zaměříme se nyní právě na toto zařízení, které se pokusíme trochu přiblížit.

Před tím než je dítě umístěno do ústavní péče, má soud povinnost zkoumat, zda není možné umístit dítě do náhradní rodinné péče či do péče v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, a to proto, že tato zařízení a instituce mají přednost před ústavní výchovou. Při zařazování do domovů se dále působí na to, aby byli sourozenci umísťováni do zařízení společně, a tak aby nedocházelo ke zpretrhání citových vazeb mezi nimi (Novotná, Burdová, 2007).

Důvody jejich zařazení dělí Taxová (1967) na objektivní a výchovné. Mezi **objektivní** důvody patří úplné osíření dítěte, zajištění rodičů ve vazbě či vážné onemocnění rodičů spojené s dlouhodobou hospitalizací. **Výchovné** příčiny můžeme najít v samotných rodinách, jež nejsou schopny zařídit správnou výchovu a mnohdy ani hmotnou péči. Burešová (2008) uvádí, že většina dětí, které jsou v dětských domovech, pochází převážně ze sociálně slabších vrstev. Velmi významnou roli zde hraje užívání alkoholu a nechuť k trvalému pracovnímu poměru.

Jak uvádí Sekera (2009), výkon ústavní výchovy je realizován zpravidla u dětí od tří do osmnácti let. Neuskutečňuje se dříve, jelikož děti, které jsou odloženy či od rodiny odebrány dříve, bývají umísťovány do kojeneckých ústavů či nyní aktuálně do pěstounské péče na přechodnou dobu. Burešová (2008) doplňuje, že pokud osoba, která je sice zletilá, ale nezaopatřená, se ještě připravuje na budoucí povolání, dětský domov jí může poskytnout

⁷ Ohledně pojmu **náhradní rodinná péče** se objevuje hodně nejasností, protože někteří autoři překládají z anglických textů pojem care jako péče. A. Škoviera (2007, s. 27) i další autoři však udávají, že pojem péče souvisí s upokojováním základních životních potřeb. Při výchově ovšem jde o další rozvíjení jedinců. Takže by výchova měla být pojmem nadřazeným, jelikož výchova může zahrnovat i péči, kdežto péče může probíhat i bez výchovy.

plné přímé zaopatření, nejdéle však do věku 26 let, a to podle smlouvy sjednané mezi zařízením a nezaopatřenou osobou.

Jak vysvětlují Novotná a Burdová (2007) zákon stanovuje povinnost sledovat vývoj dítěte, zda stále přetrvávají důvody, které vedly k umístění dítěte do ústavního zařízení, a pokud je to možné, řešit situaci jeho návratem do původní rodiny či do některé z možností náhradní rodinné péče. Z toho důvodu je stanovena povinnost obcí s rozšířenou působností, aby jejich pracovníci nejméně jednou za tři měsíce navštěvovali osobně dítě v ústavním zařízení, hodnotili jeho stav a znali jeho potřeby. Podle § 29 zákona č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů o sociálně-právní ochraně dětí, je ústavní zařízení povinno oznámit neprodleně obecnímu úřadu s rozšířenou působností dětí, u kterých připadá v úvahu osvojení nebo svěření do pěstounské péče.

Jelikož se jedná o děti bez závažné poruchy chování, školy nejsou součástí těchto zařízení, ale děti docházejí do různých škol na dětském domovu nezávislých (Sekera, 2009).

Úkol dětských domovů nám přibližuje Sekera (2009). Ten uvádí, že hlavní posláním dětských domovů je rozvíjet dítě po všech stránkách, zajišťovat jeho materiální a sociální zajištění, socializovat dítě a snažit se odstranit jeho nedostatky v sociálním a osobnostním rozvoji. Dětské domovy v podstatě nesou stejnou odpovědnost za výchovu dítěte jako rodiče.

2.3.1 Rodinné skupiny

V poslední době prošla naše legislativa změnami. Především proto, že bylo jednak kritizováno umělé prostředí, které neodpovídá reálnému životu, a také kvůli tomu, že se prokázal špatný vliv ústavní péče na dítě. Objevila se tu snaha připodobnit život v dětském domově co nejvíce životu v rodině, a proto došlo k přeorganizování velkých skupin dětí na rodinné skupiny, které jsou základní organizační jednotkou.

Podle Zákona č. 109/2002 Sb., v platném znění, tyto skupiny tvoří šest až osm dětí různého věku i pohlaví. Přitom se dbá na to, aby sourozenci byli zařazeni do stejné rodinné skupiny. Burešová (2008) poukazuje na to, že se může stát, že ze vzdělávacích, zdravotních či výchovných důvodů jsou sourozenci začleněni do odlišných skupin a že systém s rodinnými skupinami má i své mezery. Při příchodu dětí do těchto malých skupin se může stát, že by pro dítě nebylo vhodné zařazení na volné místo. A tak se může stát, že by muselo dojít k velkým přechodům dětí mezi skupinami, tak, aby se našlo odpovídající místo. Denní péče o děti v této skupině je zajišťována třemi pedagogickými pracovníky.

2.3.2 Spolupráce dětských domovů a rodiny

Je také potřeba zmínit, že po odebrání dítěte z rodiny mají pracovníci obce s rozšířenou působností povinnost pracovat též s rodiči dítěte a snažit se tak pomoci uspořádat rodinné poměry, jež by umožnily návrat dítěte do rodiny. Pomoc by se měla týkat životní a sociální situace, včetně hmotné úrovně rodiny, a také poskytnutí poradenských služeb (Novotná, Burdová, 2007).

Stávají se případy, že se podaří s rodiči či alespoň s jedním z rodičů navázat kontakt již během umístování dítěte do péče, bohužel však častěji nastávají případy, kdy rodiče zájem nejeví. Jestliže však zájem ze strany rodičů existuje a rodiče dokážou s dítětem o situaci hovořit, má to pozitivní vliv na jeho adaptaci. Destruktivně však může působit vztah, kdy rodiče se svým občasným zájmem vstupují do adaptace dítěte s různými sliby, které nejsou schopni naplnit.

2.4 Vliv ústavní péče na dítě

Je nesporné, že ústavní výchova život dítěte velmi ovlivňuje. Mnozí autoři se zabývají otázkou, zda je pro dítě lepší nefunkční rodina či ústavní péče. Tuto otázku však nejde jednoznačně zodpovědět, protože jak nefungující rodina, tak i ústavní péče, mohou mít na dítě velmi negativní vliv. Vše je nutné posuzovat na konkrétních případech.

Nejzávažnějším rizikem při dlouhodobém pobytu dítěte v ústavní péči je tzv. **hospitalismus**. Matoušek (1999, s. 118) jej definuje jako: „stav dobré adaptace na umělé ústavní podmínky doprovázený snižující se schopností adaptace na neústavní, „civilní“ život.“ V dětských domovech se to projevuje tak, že jsou děti zcela zaopatřeny, někdo jim navaří, vypere, vyžehlí, zatopí, další jim zorganizuje práci, stará se o jejich finance, obstarává předměty potřebné k životu atd. Díky tomu, že nejsou kladeny na děti velké nároky a že mají omezené podněty, dochází k tomu, že děti ztrácejí zájem o svět i o lidi, hledají náhradní uspokojování, zhoršuje se jejich schopnost komunikovat a může se objevovat i regres.⁸

Dalším negativem, se kterým se můžeme setkat, je **ztráta soukromí**. V domovech oproti jiným ústavním zařízením nemusí být toto omezení tak velké. Přesto může docházet k tomu, že děti musí sdílet malý prostor se spoluobyteli, které si samy nemohly vybrat. Významnou roli zde hraje i to, že veškeré jejich projevy jsou pod veřejnou kontrolou, a tudíž se může stát, že někomu nebudou vyhovovat.

⁸ Regres je návrat do ranějších vývojových stádií. (Matoušek, 1999)

Neméně významným problémem je i **citová deprivace**. Novotná, Burdová (2007) poznamenávají, že není tajností, že pobyt dítěte v ústavním zařízení, a to už z jakéhokoli důvodu, je u dítěte příčinou vzniku deprivčního syndromu.

Langmeier a Matějček (1974, s. 597) definovali citovou deprivaci následovně: „*Citová deprivace vzniká tehdy, když potřeba citové jistoty a bezpečí není uspokojována v dostatečné míře a po dostatečně dlouhou dobu.*“ V normální rodině matka či jiná bytost představuje pro dítě jistotu a bezpečí. Tuto potřebu jistoty uspokojuje tím, že dítěti poskytuje zkušenost se spolehlivým mezilidským vztahem, a tím mu pomáhá získávat důvěru ve svět a posiluje jeho sebedůvěru a životní jistotu (Vágnerová, 2004). Erikson (1963) tvrdí, že zkušenost s jistým a spolehlivým vztahem je pro dítě základem pro rozvoj jeho osobnosti, a tím že se posiluje schopnost vytvářet a udržovat trvalejší a spolehlivé vztahy s lidmi, schopnost mít pozitivní vztah k sobě samému i ke světu a schopnost udržovat pocit vnitřní vyrovnanosti a jistoty. Vágnerová (2004) dále uvádí, že citová deprivace vzniká při neexistenci stabilního vztahu s matkou a při nedostatku emočních podmětů. Tato situace nastává tehdy, nejev-li matka o dítě zájem, zanedbává-li jej, zaujímá-li vůči němu ambivalentní či dokonce hostilní postoj. Tato situace tedy nastává u dětí v ústavní výchově velmi často, protože vychovatelé v domově se střídají a dítě nemá možnost navázat vztah s jednou jedinou osobou. Citová deprivace s sebou přináší následky, které mohou ovlivňovat člověka po celý jeho život. Dochází k nedostatečnému využívání rozumových schopností, bývá pozměněno citové prožívání a vztahy ke světu. Tyto děti navazují povrchní vztahy, pro něž je typický egocentrismus a nedostatek empatie. Často jsou emočně ploché, agresivní a nedůvěřivé, mají nízkou frustrační toleranci, nízkou sebedůvěru, obtížně se orientují ve svých vlastních citech, též mají sníženou schopnost chovat se žádoucím způsobem, jestliže by to mělo znamenat nějaké omezení. Setkáváme se i s narušenou komunikační schopností, chybí jazyková citlivost a přiměřené sociální využití.

Matoušek (2008) doplňuje, že děti z ústavní výchovy jsou ohroženy i **deprivací psychickou**. U dětí je zapříčiněna chybějící příležitosti k budování pevné vazby s dospělými, a tak dochází k tomu, že se příležitost k rozvoji duševních schopností blokuje. To pak vede k opožděnému vývoji řeči a zpomalení vývoje morálního, intelektového i emocionálního. Dalším následkem je uspokojování nenasyčených základních potřeb, mezi něž například patří přejídání, masturbace či automatické pohyby. K dlouhodobým následkům se řadí oslabené vazby na lidi či získávání zájmu pomocí provokace. Psychická deprivace také často vede k horšímu sociálnímu fungování, tj. nízká vzdělávací úroveň, nestabilní vztahy, málo prestižní pracovní uplatnění, osamělost apod.

Je tedy zřejmé, že dětské domovy s sebou nesou množství negativ, ke kterým můžeme ještě přidat např. obtíže při získání ubytování či pracovního uplatnění pro svěřence, kteří mají ústavní výchovu ukončenou, nárůst dětí s poruchami chování či nezájem rodiny o spolupráci. Není však všechno pouze černé. Mezi pozitiva můžeme určitě zařadit účast dětí na kulturních, sportovních a prázdninových akcích (Sekera, 2009).

3. ROMSKÉ ETNIKUM

Protože byla výzkumná část prováděna s romskými dětmi, je potřeba zde zahrnout kapitolu týkající se romského etnika. Není žádným tajemstvím, že toto etnikum se v mnoha ohledech od naší společnosti liší, proto chceme tyto rozdíly popsat a blíže vysvětlit.

3.1 Historie Romů

U Romů je zajímavá už jejich historie, se kterou, když se člověk alespoň trochu seznámí, může spoustu věcí pro Romy typických pochopit.

Romové pocházejí z Indie, kde se společnost rozděluje do určitých kast. Romové byli zařazeni do kasty nejnižší, která mohla vykonávat jen ty nejpodřadnější práce, mezi které například patřilo odklizení mrtvol, úklid odpadků, sběr dřeva, kovářství atd. Někteří z jejich kasty ale patřili do skupin hudebníků, akrobatů či cvičitelů zvířat. Toto o něco lepší postavení je zvýhodňovalo. Nicméně Romové díky svému postavení a kastovnictví nemohli splynout s tamní společností a nedokázali se v Indii uživit z tamních zdrojů, a proto začali kočovat.

Nejprve kočovali po Indii, později se vydali do středoevropského prostoru. K tomu došlo koncem prvního tisíciletí. Svou vlast opouštěli ve vlnách. Ze začátku se zastavovali na Balkáně, a až v 15. století pronikli do střední a západní Evropy. Davidová (2001) popisuje, že když Romové přišli na naše území, byli nazváni Cikáni. Tento pojem označuje obdivuhodně statečnou osobu. Mann (2000) vysvětluje, že byli přijímáni pozitivně i proto, že se představovali jako poutníci z Malého Egypta, kteří musí putovat po světě jako kající hříšníci, kteří touží po odpuštění, protože neposkytli pomoc Svaté rodině při jejím putování Egyptem nebo že byli, jak doplňuje Říčan (1998), ze své vlasti vyhnáni pro víru. Mann (2000) popisuje, že místní obyvatelstvo těmto legendám uvěřilo a chovalo se vůči nim pohostinně. Dokonce papež, šlechtici a panovníci jim vydávali ochranné listiny⁹.

Zanedlouho však církev falešné kajícíky odhalila a v roce 1427 byli pařížským arcibiskupem vyloučeni z církve. Původní pohostinnost obyvatelstva se měnila v nedůvěru až otevřené nepřátelství¹⁰. Brzy se stali lidmi žijícími na okraji společnosti. Již v 17. století díky císařskému dekretu byli postaveni mimo zákon. V 18. století se museli podrobovat

⁹ Jednu takovou listinu vystavil 17. dubna 1423 císař Zikmund Lucemburský na Spišském hradě pro „cigánského vévodu Ladislava“. Tento list adresuje pro své državy, města a měšťany a píše: *...dórazne vám prikazujeme, aby ste tohto vojvodu Ladislava a jemu podriadených Cigánov nijakým spôsobom neomeďzovali, ale všestranne ho podporovali a ochraňovali! Ak však medzi samotnými Cigánmi vznikne nejaká nezhoda, nie vy, ani žiaden z vás, lež iba ten istý vojvoda Ladislav má dovolené previnilcov súdiť alebo oslobodiť.*

¹⁰ Typická stížnost z té doby: Muži předvádějí na náměstí své kejkle, ženy při tom sahají divákům obratně do kapes. (Říčan 1998)

asimilačním opatřením Marie Terezie. Ta spočívala v tom, že jim byly odebírány děti, které byly svěřeny na výchovu do českých či maďarských rodin, měli se vzdát tradičních projevů svého života, měli přestat mluvit svým romským jazykem, vzdát se bezbožných cikánských jmen. Byli usazováni tak, aby v každé vesnici byla jen jedna romská rodina, nabízela se jim půda, dobytek a nářadí, kněží měli dbát na jejich vzdělání a řádné církevní sňatky. Romové vždy žili jako kočovníci, používali kryté vozy či maringotky, prodávali různé zboží, uplatňovali se jako hudebníci či koňští handlíři. Společnost je postupně v těchto možnostech omezovala, a tak je dotlačila k pochybným zdrojům obživy jako je hádání z ruky a z karet, žebrota či krádeže. Ani za první republiky se podmínky pro Romy nezlepšily. Byl vydán zákon proti potulným Romům a tulákům žijícím „po cikánsku“.

Nejhorší částí Romske historie však byl holocaust za vlády nacistů, kdy docházelo k vyhlazování Romů v koncentračních táborech. Tehdy zahynulo téměř pět tisíc Romů pocházejících z českých zemí. Přežilo jen asi tisíc (Říčan, 1998).

Mezi lety 1948–1989 podle Davidové (2001) byli Romové považováni za skupinu obyvatel, jež je sociálně zaostálá a vyžaduje zvláštní péči státu. Byla potlačována jejich etnická specifika a tím bržděno jejich začleňování do společnosti.

Od roku 1991 u nás Romové získali status národnostní menšiny. Ten jim umožňuje rozvoj vlastní etnické identity a kultury včetně jejich romského jazyka. Je však nepochybné, že začlenění Romů do společnosti není možné bez cílené a vytrvalé pomoci většinové společnosti. Existují dvě možnosti jak takového začlenění dosáhnout: První možností je **integrování**, kdy dochází k propojování při respektování vlastní identity a specifčnosti, jež etnická menšina rozvíjí. Druhou možností pak je **asimilace**. Asimilaci rozumíme splnutí minority s majoritní společností, přičemž původní kultura přestává být preferována. Dochází tedy ke smazání odlišnosti etnik. Tento způsob bývá aplikován se shora a dochází tak často k bezohlednosti a tvrdosti při uplatňování stejných norem (Balvín, 1997).

3.2 Pojem Rom

K tomu, abychom nějakým způsobem mohli charakterizovat romské etnikum a jeho odlišnosti, je zapotřebí si uvědomit, kdo vůbec je za Roma považován. Existují tři různé pohledy na zařazení mezi Romy, které nám popisují Hirt a Jakoubek (2006).

Prvním pohledem je Rom ve smyslu nositele romské kultury, jímž Hirt a Jakoubek (2006, s. 14) míní toho, „*kdo si osvojil a praktikuje určitý komplexní integrovaný systém hodnot, norem, principů sociální organizace, způsobů řešení problémů atd., systém, který identifikujeme jako romskou kulturu.*“

Druhým pohledem může být Rom ve smyslu sebeidentifikace. Titíž autoři definují Roma jako toho, kdo se za něj považuje, kdo se jako Rom sebeidentifikuje, kdo se hlásí k romskému národu, k romské národnosti.

V neposlední řadě může pohlížet na Roma jako charakteristiku připsanou zvnějšku. Z tohoto hlediska je Romem ten, jenž je významnou částí svého okolí za Roma považován na základě typického vzhledu.

Veřejnost tedy většinou za Roma považuje člověka na základě směsi kultury, jazyka, sebechápání a vzhledu.

3.3 Dnešní Romové v České republice

Většinová společnost je vůči této minoritě netolerantní, protože si myslí, že je neochotna přijímat alespoň základní pravidla soužití ve společnosti. Romové se od majoritní společnosti v mnohém odlišují, a to tím, že mají a uznávají svůj soubor pravidel, vnitřní zákony a normy, hodnotový systém a normativní chování, z něhož vyplývá jejich kultura a způsob života. Dělí se na mnoho skupin a nelze o nich mluvit jako o jednotné homogenní skupině, která má stejná pravidla a způsob života platný pro všechny. (Davidová, 2001). Horvai (2010) se domnívá, že k začlenění romské populace do společnosti je potřeba vést a motivovat ke vzdělání romské děti, protože to by mohl být dobrý způsob k překonání sociálního vyloučení ze společnosti. Dnešní Romové žijící u nás se v mnohém přizpůsobili. Existuje velké množství rodin, které mají stejnou úroveň jako průměrná majoritní společnost. Vytvořila se intelektuální elita i romští podnikatelé. Problémem však zůstává skupina žijící na nízké životní úrovni v rozporu s normami společnosti. Kvůli ní se vytvářejí nepříznivé představy o celém etniku. Největší část romské populace tvoří děti (mládež do 18 let tvoří 50 %). Je to dáno vysokou porodností, ale i špatným zdravotním stavem spojeným s daným životním stylem. Romská komunita se za posledních 50 let v mnohém změnila. Snažila se napodobit majoritní kulturu hlavně v materiální a konzumní podobě, opouštěním starých romských zvyklostí (např. romští rodiče se přestali starat o děti, protože se o ně postará stát; přestali spoléhat na sebe, protože je uživí sociální dávky apod.) Náš nový systém sociálních podpor mnohdy vedl k zafixování závislosti Romů na státu a k jejich nesamostatnosti (Vágnerová, 2004).

3.4 Odlišnosti romského etnika

Jak již bylo uvedeno, romské etnikum je od majoritní menšiny odlišné a nesplývá s ní. Tuto odlišnost můžeme pozorovat jak ve znacích antropologických a etnických, tak i v odlišných psychických vlastnostech.

3.4.1 Antropologické znaky

Tyto znaky se projevují rozdílným zevnějškem, a to, jak uvádí Říčan (1998) zejména barvou pleti a charakteristickou fyziognomií, ranějším dospíváním, dřívejším navazováním partnerských vztahů a s tím spojeným sexuálním životem a rodičovstvím. Mezi odlišnosti vrozených dispozic patří temperament, způsoby chování, zvládání zátěží a celkový životní styl.

3.4.2 Etnické znaky

Mezi etnické znaky patří romský jazyk neboli romština. Tento jazyk v poslední době mizí a je nahrazován špatnou češtinou. Romština je jazykem vhodným k přehánění, k vyjádření velkých citů, při jejím používání je důležité mluvit s velkým západem. (Rybář, 2000) Davidová (2001) upozorňují na to, že v posledních letech se objevuje snaha o obnovení znalosti romštiny ze strany samotných Romů.

Dalším znakem jsou romské hodnoty a normy, které stále přetrvávají. Vágnerová (2004) mezi ně řadí např. **kolektivismus**, který převažuje nad individualismem (chybí vymezení osobního vlastnictví – vše je užíváno společně); **velká rodina** (poskytuje ochranu, zázemí a podporu, dává větší jistotu a bezpečí, zbavuje však jedince nutnosti řešit samostatně a zodpovědně problémy, na druhé straně umožňuje sdílení zkušeností); **soudržnost a solidarita** (tendence vytvářet příbuzenské skupiny, řeší všechny problémy společně, nerozvíjí se soutěživost a motivace k vyniknutí, rodinná pouta mohou být překážkou integrace do majoritní skupiny); **sociální prestiž** (odvozuje se od příslušnosti k určitému rodu, roste s věkem, Romové mají úctu ke starým lidem a vztah k dětem, plodnost posiluje prestiž); **tendence k religiozitě** (přejímají většinou takovou víru, jakou má majoritní společnost, katolická víra jim vyhovuje zdobností kostelů, mají emotivní vztah k víře, tendence k magickému myšlení). Rybář (2000) dodává, že málo uznávanými hodnotami jsou psané slovo či vzdělání.

Posledním významným znakem, který uvádí Vágnerová (2004) jsou zvyky a tradice. Ty však postupně mizí, nejmladší generace je nedodržují. Patří k nim např. **úprava zevnějšku** (mají rádi nápadnější barevnost, zdobnost, blýskavé předměty, odvážné barevné kombinace);

způsob užívání bytu (k bytům mají slabý vztah, chápou je jen jako přechodné místo - devastace, není problém se kdykoli odstěhovat, byty jsou přeplněné, není vymezeno nějaké místo pro každého člena); **sklon k nepravidelnosti** (nesystematičnosti, chybí vymezení osobního teritoria a věcí) vztah k časové dimenzi (nedovedou plánovat, neřeší budoucnost, jsou vázáni na přítomnost, umí ji více prožívat, řídí se okamžitými nápady, neuvažují o důsledcích - utrácení, zadlužování); **tendence ke sdružování a hlučné zábavě** (bez ohledu na čas a místo, je to jejich sociokulturní standard).

3.4.3 Psychické vlastnosti

Co se týče psychických vlastností, Romové se odlišují vlastnostmi temperamentu, projevují se živostí, nápadnou emotivností, impulzivitou apod. Nemají tendenci k introspekci či sebehodnocení. V komunikaci kladou důraz na intenzitu hlasu a gestikulaci. Pro jejich myšlení je typická větší závislost na aktuálních emocích. Jsou známí též pro svou nízkou výkonovou motivaci (Vágnerová, 2004).

Rybář (2000) k tomu ještě doplňuje, že Romové jsou charakterističtí malou vytrvalostí a trpělivostí, nespolehlivostí, nesamostatností, neschopností abstraktního myšlení, komplexem méněcennosti, psychickou labilitou a schopností silně přeceňovat své schopnosti.

3.5 Romská rodina

Jakoubek a Hirt (2004) uvádí, že romská nukleární rodina je obvykle sestavena z manželského pár a jeho nesezdaných dětí a vyjadřuje se společným bydlením. Tyto rodiny obsahují daleko větší počet členů než je tomu u rodin majoritní společnosti a vyznačují se značnou soudržností. Sexuální život začíná poněkud dříve, a to mezi 12. – 14. rokem, kdy mladí spolu začínají žít a nedlouho na to zakládají rodiny. Děti jsou považovány za největší kulturní hodnotu, a proto dívky dávají přednost dětem před tím, aby se věnovaly vzdělávání.

Říčan (1998) doplňuje, že romské rodiny si uchovávají patriarchální řád, kdy otec je hlavou rodiny a má rozhodující slovo. V podstatě jedinou mužskou povinností je odevzdávat peníze, pokud pracuje. Žena je ceněna podle své plodnosti, s tím, že obzvláště jsou vítáni synové. Rodiny jsou stále početnější než u majoritní společnosti a umělé potraty jsou jen výjimečné. Podle všeobecného názoru Romů má být žena jako jabloň, takže může rodit každým rokem. Úkolem ženy je postarat se o děti, o jídlo i o domácnost. Rybář (2000) dodává, že mezi Romy dodnes platí podřízenost ženy vůči muži. Dříve to bývalo tak, že jestliže byla žena muži nevěrná, mohl ji muž za to bít či dokonce zabít. Kdežto když byl nevěrný muž, stoupala jeho hodnota.

Výchova v podobě určitého záměrného a cílevědomého působení na dítě v podstatě nikdy neexistovala. Byla spíše volná a živelná. Matka se o dítě stará po nejnutnější dobu a pak jej přenechá starším sourozencům. Děti však byly od mala vedeny k tomu, aby získávaly obživu pro rodinu. Také nikdy zcela nezažívaly bezstarostný dětský věk, protože rodiče před nimi otevřeně mluví o svých problémech a také před nimi netají oblasti z intimního života, což vede k tomu, že tyto děti po stránce sexuální dozrávají dříve (Rybář, 2000).

Bakalář (2004) k romské výchově dodává, že jí chybí jakýkoliv řád, což v důsledku vede k malé odolnosti vůči stresu, neschopnosti udržet pozornost ve škole, neschopnosti podřídit se nepříjemné povinnosti či neschopnosti odložit své uspokojení na pozdější dobu.

Klíma (1997) tvrdí, že romské rodiny se vyjímají svou poměrně volnou, nedirektivní výchovou, otevřeností, přátelskou atmosférou a malou náročností na plnění školních povinností. Říčan (1998) upozorňuje na to, že u romských dětí pozorujeme neurotické rysy jen zřídka. To je způsobeno tím, že nejsou stresovány náročností požadavků, vnitřními konflikty či tabuizovanými tématy. Říčan však dále poznamenává, že tradiční romská rodina se za poslední generace oslabila, neprospělo jí vytrhnutí z tradiční velkorodiny a soudržné obce. Problémem se stalo i odebírání stále většího počtu romských dětí do dětských domovů. Snahou sociálních pracovníků, kteří vidí hladové, špinavé a otrhané děti, je jim poskytnout lepší zázemí. Díky tomu se ale u dětí poškozuje schopnost navazovat silné citové vztahy a setrvávat v nich. I přesto však mívá romská velkorodina větší význam než rodiny u majoritní společnosti. V tísní nezůstává žádný člen opuštěn a zřídka kdy se setkáme s Romem v domově důchodců.

3.6 Romské děti v dětských domovech

Díky zeslábnutí romské rodiny dochází k tomu, že romská matka nenaváže vztah se svým dítětem a nechá jej v porodnici. Tak se dítě dostane do dětského domova a získává defekt. Nejedná se o biologickou dědičnost, nýbrž o dědičnost sociální. Protože matka ví, že i když se o dítě nepostará ona, někdo se o něj postará (Říčan, 1998). V dnešní době nastala situace, kdy v dětských domovech je nesmírně vysoké procento Romů. V roce 1964 Romové tvořili 54 % dětí z dětských domovů a toto procento stále stoupá. Ze statistik vyplývá, že romská matka 26 x častěji odkládá své dítě (Bakalář, 2004). Z výzkumu Buškové (1969) vyplývá, že romští rodiče mají ke svým dětem umístěným v dětských domovech v průměru horší vztah než rodiče neromští.

4. DĚTSKÁ KRESBA

Výzkumná část byla vykonávána za pomoci testu kresby začarované rodiny. Z toho důvodu je následující kapitola věnována dětské kresbě. Tato metoda byla zvolena proto, že se v poslední době ukazuje, že kresba je jedním z nejvhodnějších přístupů k poznávání osobnosti dítěte.

4.1 Vývojová stádia kresby

Vývoj dětské kresby je v mnohém specifický. Jednou z velmi zajímavých věcí je ta, že vývoj kresby dětí po celém světě probíhá stejně. Příhoda (in Mlčák, 1996) tento vývoj rozděluje do pěti stádií:

a) stadium črtací experimentace

Toto stadium se objevuje u dětí již před druhým rokem. Jedná se o motorickou, málo koordinovanou aktivitu, kdy dítě objevuje, že po sobě může zanechávat stopy. Tato aktivita spočívá v čarání dítěte tužkou po papíru, přičemž pohyb nejprve vychází z ramenního, později i zápěstního kloubu. Ze začátku se objevují kyvadlové či obloukové čáry, které přechází v kruhové, spirálové a elipsové tahy, přerušované krátkými tahy. Vytvářejí se i nedokonalé podoby čtverců a trojúhelníků.

b) stadium prvotního obrysu

Navazuje stadium prvotního obrysu, které se objevuje po třetím roce dítěte. Tento prvotní obrys vzniká tehdy, spojí-li dítě kresbu s konkrétním významem. Zprvu dítě spojuje kresbu s významem v průběhu črtání, později ji předchází tak, že se dítě rozhodne nakreslit nějaký objekt.

c) stadium lineárního náčrtu

Stadium lineárního náčrtu se objevuje okolo čtvrtého roku. Kresba dítěte je již uvědomělá. Dítě vytváří základní podobu nějakého zvoleného objektu s hlavními znaky. Mezi nejčastější náměty patří člověk, strom, dům, zvířata. Kresba člověka, tzv. hlavonožce, je tvořena uzavřenou křivkou znázorňující celé tělo a několika čarami představujícími končetiny. V tomto stadiu má kresba dítěte ještě málo podrobností.

d) stadium realistické kresby

Další stadium nastupuje mezi pátým a šestým rokem. Dítě začíná na předmětech rozlišovat podstatné znaky a začíná kreslit i individuální znaky. Kreslí to, co o daném předmětu ví, ne to, co vidí. Hlavním znakem je obohacování původního náčrtu o typické detaily. Dalším významným rysem je transparence (rentgenové vidění), kdy dítě kreslí např. nohy pod sukni, to, co se děje v domě, zkrátka to, co ví, že je,

ale nelze to očima vidět. Prostorové vymezení obrazu dítě řeší tak, že nakreslí jakousi spodní čáru představující zem a podle ní uspořádá celou plochu.

e) stadium naturalistické kresby

Poslední stadium začíná po desátém roce a končí jím zlatý věk kresby. Dítě už nekreslí to, co o předmětu ví, ale to, jak se předmět jeví. Zlepšují se proporce předmětů, kresba je naznačována v perspektivě, naznačuje se stínování. Ubývá kresby podle představy a naopak se vyskytuje více kresba podle modelu. Většina dětí se mezi desátým a jedenáctým rokem dostává do krize výtvarného projevu. Dítě doprovází pocit nejistoty a obavy vyvolá rozpor mezi pozorováním a vyjádřením reality. Dítě předvídá neúspěch, což vede k poklesu výtvarné aktivity. U dětí s výtvarným talentem však vývoj kresby dále pokračuje a kresba se stává významným vyjadřovacím prostředkem.

4.2 Význam kresby pro dítě

Dětská kresba je pro dítě významnou činností. Dítě ji bere jako hru a je pro něj dlouhou dobu nejadekvátnějším vyjadřovacím prostředkem, kterým dítě vyjadřuje svá přání, zkušenosti, zájmy, postoje k okolí i k sobě samému. Dítě kresbou vyjadřuje realitu tak, jak ji chápe. Kreslí to, co o objektu ví a co se mu zdá důležité. Děti při ní zažívají radost z pohybu, i když může jít třeba jen o čarání. Dětská kresba se od jiných her liší, a to i tím, že při ní vzniká trvalý produkt, se kterým lze dále pracovat. Kresba je pro dítě činností přitažlivou, příjemnou a vyhledávanou (Vágnerová, Šturma, 1982).

4.3 Význam dětské kresby v psychologii

Kresba je pro děti činností přitažlivou, příjemnou a lákavou. Zájem ze strany psychologů budí i proto, že je tento produkt tvořivé činnosti dítěte relativně snadno získatelný. (Mlčák, 1996, s. 3) uvádí, že *„dětská kresba není jen projevem případného výtvarného talentu, ale vždy celé osobnosti dítěte. V tomto ohledu představuje nejen cennou a originální výpověď o psychickém světě dítěte, ale i vskutku královskou cestu k jeho hlubšímu poznání a porozumění.“*

Davidová (2008) poznamenává, že metoda kresby u dětí je velmi vhodná z toho důvodu, že do této činnosti dítě není potřeba nutit, děti kreslení baví. Zahrnuje v sobě jak hru, snění, tak i realitu. Dítě do kresby projektuje svá vědomá i nevědomá přání a je také motivováno tím, co jej doopravdy zajímá nebo trápí. Kreslení představuje nejpřijatelnější způsob vyjadřování, protože dítě vypráví, aniž by přitom muselo používat mluveného slova. Kresba oproti psaní ponechává autorovi volnost, při psaní je nutno dodržovat určité normy, psát zleva

doprava, řídit se pravopisnými pravidly a podobně. Naopak při kresbě může autor tvořit jak chce, může kreslit na libovolnou část papíru bez jakéhokoliv omezení a přitom tím o sobě hodně vypráví. Mlčák (1996) dodává, že v dětské kresbě se odráží jeho kvalita vnímání, fantazie, paměti, jemné motoriky, myšlení, vizuomotorické koordinace, povahových vlastností i intelektových schopností. Lze se také dozvědět hodně o postojích dítěte k ostatním lidem, k rodině, věcem, zvířatům atd.

Z kresby můžeme vyčíst mnoho. Brassac, Mietkiewicz (2010) poznamenávají, že studie, které měly za úkol zjišťovat interpretaci dětských kreseb, jsou založeny na rozsáhlém shromažďování kreseb velkými skupinami dětí. Díky tomu mohlo dojít k vytvoření dobrých statistik, které nám pomáhají s interpretací kresby. Davido (2008) tvrdí, že lze dítě určitým způsobem klasifikovat již podle síly čáry. Děti, které na tužku hodně tlačí a kreslí silné čáry, bývají častěji agresivní. Naopak děti, jež kreslí tenké, jemně naznačené čáry, obrázek často předělávají a používají pravítka, se většinou řadí mezi ustrašené jedince se zábrany a s malou sebedůvěrou. Přeskrtávání a gumování svědčí o nedostatečné sebedůvěře nebo též může poukazovat na snahu potlačit to, co by mohlo vyjít najevo. Vyrovnané děti kreslí takové čáry, jejichž sílu mají pod kontrolou. Při zkoumání čar u kresby jednotlivých postav, lze vypožorovat, jakou lásku či agresi k těmto postavám autor cítí.

V psychologii může tedy dětská kresba sloužit jako prostředek k navázání sociálního kontaktu s dospělým, může sloužit k pozitivnímu ovlivňování terapie a v neposlední řadě může sloužit jako diagnostická metoda. Orientační analýza dětské kresby může pomoci např. při hodnocení úrovně školní zralosti, posuzování nesprávného vývoje lateralit, posuzování vývoje grafomotoriky i při práci s mentálně retardovanými, neurotickými či jinak handicapovanými dětmi. Mlčák (2008) doplňuje, že kresba může sloužit jako metoda projekční, kdy projekcí rozumíme proces, při němž osoba promítá, připisuje či vkládá své myšlení, city naděje, konflikty, obavy atd. do jiných lidí, zvířat, rostlin, předmětů nebo dětí (Rašková, 1984).

4.4 Kresba začarované rodiny

Významnou projekční metodou sloužící k zjišťování rodinné situace a vztahů mezi členy rodiny je kresba začarované rodiny. Při kresbě začarované rodiny nejde o kreslířské umění nebo o zjišťování úrovně kreslířských dovedností, ale o sdělení.

Zadání kresby začarované rodiny podle Matějčka (in Novák, 2004, s. 17) zní: *„Nakresli celou svou rodinu, ale začarovanou do zvířat. Jako kdyby přešel kouzelník*

a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, které mu tak nejlépe odpovídá a nejlépe vyjadřuje jeho povahu.“

4.4.1 Symbolika zvířat

Při kresbě začarované rodiny bývají členové rodiny znázorněni jako zvířata právě proto, že zvířata jsou dětem velmi blízká. Děti je velmi dobře znají, jednak díky tomu, že jich mnoho viděly na vlastní oči a jednak z knih, filmů, pohádek a bajek.

Jednotlivým druhům zvířat jsou připisovány různé vlastnosti. Například opice je chytrá, medvěd je hromotluk, páv je pyšný. Když se dítě se zvířetem setká, zaujme vůči němu nějaký postoj, sympatii či antipatii, jelikož zvíře se pro dítě stává reálnou bytostí charakteristickou určitou vlastností. V kresbě pak konkrétní zvíře představuje samotné dítě či člena jeho rodiny a jeho vztahy k vnějšímu světu (Davido, 2008).

Novák (2004) upozorňuje na to, že děti volí běžná zvířata, nikoli zvířata exotická. Davido (2008) dodává, že děti nejčastěji kresbou znázorňují domácí zvířata. To může svědčit o dobré adaptaci dítěte na okolí, ale na druhou stranu může poukazovat na vlastnosti těchto zvířat. Kočka má vytažené drápy, pes štěká a kouše. Zobrazení psa může být sporné, protože pes bývá věrný svému pánovi, ale může být i na vodítku, se psem se dá špatně zacházet, ale můžeme mu závidět pohlázení. Když se na obrázcích vyskytují divoké šelmy jako např. vlci, krokodýli, tygři aj., svědčí to o úzkostných stavech dítěte. Kresba ptáků v letu může znázorňovat volnost, mysticismus, zatímco ptáci v hnízdě mohou být symbolem domova. Kresba ryb se objevuje v kontextu pohody a štěstí nebo jako znázornění oběti na rybářově udici.

Novák (2004) poukazuje na to, že z výzkumů vyplývají preference určitých zvířat, které se často dosazují za rodinné členy. Například pro české děti symbolem typicky ženského zvířete je kočka. Proto je do ní často projektována matka. Matka se taky objevuje pod obrázkem včely, ptáka či motýla. Naopak typickým zvířetem znázorňujícím muže je pes. Ten se také stává nejčastějším vyobrazením otce spolu s dalšími silnými zvířaty, jako např. kůň, lev, slon, medvěd, orel atd. Děti také upřednostňují volbu zvířat podle svého pohlaví. Platí tedy, že chlapci většinou kreslí psa, koně, lva, medvěda, ptáka, kočku, rybu, zajíce, slona, opici, žirafu, hada, lišku a myš. Naopak dívky dávají přednost kočce, slepici, zajíci, myši, veverce, labuti, psovi, medvědovi, rybě, slonovi, lišce. Mnohé volby jsou tedy podobné. Ostatní zvířata jsou společná pro obě pohlaví. Je také zajímavé, že v kresbách bývá málo zastoupena kráva.

4.4.2 Interpretace kresby začarované rodiny

Během interpretace děl dětí je potřeba být velmi opatrný, protože představa dospělého člověka o zvířeti se může od dětské představy značně lišit. Důležitý je proto komentář samotného autora kresby. Je důležité s dítětem hovořit o jeho volbě symbolických zvířat. Dozvíme se tak zdůvodnění volby (Novák, 2004).

Davido (2008) upozorňuje na to, že při interpretaci kresby není důležité jen pozorovat vše nakreslené, ale je významné se zaměřit i na to, co dítě při kresbě vynechalo. Vynechávky mohou vznikat v důsledku toho, že dítě svou energii směřuje k nápadu, který jej zaujal, a pak zapomene na to, co je podle nás zjevné, ale u dítěte to patří do oblasti nevědomí. Objevují se však i takové vynechávky, které poukazují na citové nebo sociální problémy. Jestliže dítě při kresbě postavy nenakreslí ústa, může to svědčit o neschopnosti komunikovat, anebo se za tím může skrývat něco, o čem dítě mluvit nemluví nebo nesmí.

Samozřejmě z jedné kresby nemůžeme odhalit všechno, k určení jakékoliv diagnózy je zapotřebí posuzovat dítě z hlediska souvislostí jak sociálních tak kulturních. Tato metoda však může mít také svá úskalí. Při posuzování dětské kresby ji dospělý člověk nehodnotí z pozice dítěte, ale pozice zralého člověka a může docházet k projekci z jeho strany (Davido, 2008).

Někdy se může stát, že vysvětlení kresby není zřejmé na první pohled a ani po rozhovoru s autorem a celek promluví v souvislosti s jinými psychologickými testy či metodami (Novák, 2004).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

5. CÍLE VÝZKUMU

V této bakalářské práci se zaměřujeme na rodinu, protože je velmi důležitá a silně ovlivňuje dnešní společnost. Problém nepředstavují rodiny harmonické, ale naopak rodiny nefunkční, které tím, jak nenaplňují své funkce, silně poznamenávají své členy, a to především děti. Ty jsou kvůli nefungující rodině ochuzeny o silné zázemí a pocit jistoty. Děti z nefunkčních rodin bývají často odebrány do ústavní péče, kde nacházejí zázemí nové. Otázkou však zůstává, zda děti přijmou prostředí ústavní péče za svůj nový domov a nebudou již udržovat vztahy se svou biologickou rodinou nebo je-li naopak možné i přes umístění do ústavní péče tyto vztahy nadále udržovat. Nelze opomenout také to, jak se v ústavní péči realizují vztahy mezi jednotlivými sourozenci, zda k sobě mají stále blízko a udržují rodinnou sounáležitost nebo je tomu naopak.

Hlavním cílem této práce bylo tedy pokusit se určit, jak je možné vnímat biologickou rodinu během pobytu v ústavní péči.

Z hlavního cíle vyplývají další dílčí cíle:

- Analýza rodinné historie.
- Analýza vztahů dětí k rodičům a sourozencům.
- Zmapování rodinné dynamiky.

Z těchto uvedených dílčích cílů vyplývají následující výzkumné otázky:

- Jaká je rodinná anamnéza?
- Jaký postoj mají děti ke svým rodičům?
- Jak vnímají děti svého nejmladšího sourozence pobývajícího stále se svými rodiči?
- Jak vnímají děti své vlastní postavení v rodině?
- Jaké vztahy mezi sebou mají sourozenci navzájem?

6. VÝZKUMNÝ SOUBOR

Pro realizaci výzkumného šetření bylo vybráno šest sourozenců z jednoho dětského domova. K oslovení zmíněného dětského domova došlo na základě zkušenosti a spolupráce mezi dětským domovem a naší rodinou, která trvá již několik let. Pro výzkum byli vybráni sourozenci na základě toho, že pro výzkum bylo potřeba více sourozenců, u kterých lze porovnávat rozdíl ve vnímání stejné biologické rodiny, ovšem v jiném věkovém období.

Vedení dětského domova a také dětem byl objasněn postup a cíl výzkumného šetření. Vedení domova jakožto zákonný zástupce dětí přijalo a podepsalo informovaný souhlas, který vysvětluje výzkumné šetření a odkazuje na anonymitu a ochranu osobních údajů dětí. (viz Příloha č. 1)

Výzkumné šetření probíhalo od 5. do 11. 3. 2014 v příslušném dětském domově¹¹, kde děti pobývají. Jedná se o dětský domov rodinného typu, ve kterém žijí děti od tří let do ukončení přípravy na povolání.

S dětmi jsem se blíže seznámila ve společenských prostorách dětského domova. První část samotného výzkumu probíhala v dětském pokoji jednoho ze tří zkoumaných dětí. Druhá část, která spočívala ve sbírání informací o dětech a jejich rodině od zástupkyně ředitele dětského domova z jejího vyprávění a spisů, se uskutečnila o týden později.

Výzkumu se zúčastnilo šest sourozenců romského etnika. Jednalo se o tři chlapce a tři dívky různého věku, kteří jsou společně umístěni v dětském domově.

Tabulka 1: Charakteristika výzkumného souboru

Pohlaví	Jméno	Věk	Vzdělání	Délka pobytu v DD
Muž	Daniel	10 let	ZŠ	3 roky
Muž	Adrián	4 roky	MŠ	1,5 roku
Muž	David	3 roky	MŠ	1,5 roku
Žena	Denisa	12 let	ZŠ	3 roky
Žena	Sabina	8 let	ZŠ	3 roky
Žena	Vanessa	6 let	MŠ	3 roky

¹¹ Z důvodů ochrany osobních údajů a zajištění anonymity není uveden název konkrétního dětského domova.

7. VÝZKUMNÁ METODA

Výzkumná část práce probíhala za použití kvalitativních metod, a to především pozorování, rozhovoru, anamnézy a kresby začarované rodiny. Zjištěná data byla shrnuta do případové studie rodiny.

7.1 Pozorování

Vágnerová, Klégrová (2008) poukazují na to, že pozorování je nepostradatelnou součástí každého psychologického vyšetření, proto, že může poskytnout řadu důležitých informací. Svoboda (1999, s. 25) o této metodě tvrdí: „*Metoda pozorování spočívá v záměrném a plánovitém vnímání, které je cílevědomě zaměřeno k dosažení určitého cíle.*“ Svoboda (1999) dále pokračuje tím, že k tomu, aby pozorování splňovalo podmínky vědecké metody, musí být dodrženy určité zásady. První zásadou je plánovitost, která spočívá v tom, že se dopředu stanoví plán, postup a obsah pozorování. Dále musí být splněna zásada systematičnosti. Tato zásada požaduje, aby pozorování probíhalo soustavně a v přesně stanovených časových proporcích. Poslední je zásada přesnosti a objektivity. Aby tato zásada byla naplněna, je potřeba si stanovit kritérium pozorování, způsob registrace a zařídit nezávislost na osobě pozorovatele.

Pozorování může být děleno na mnoho druhů. Při naší výzkumné práci bylo použito pozorování záměrné a krátkodobé. Záměrné pozorování je do určité míry omezeno a je řízeno podle předem stanoveného plánu. Pozornost je při něm soustředěna na výskyt jednotlivých hledisek. Neregistrují se údaje nepodstatné pro náš účel pozorování. Krátkodobost pozorování spočívá v tom, že metoda se uplatňuje jen po krátkou dobu, která v našem případě byla dána dobou vyšetřování dětí (Svoboda, 1999).

7.2 Rozhovor

Rozhovor slouží k získávání informací, které nelze získat pozorováním, a to především proto, že se nemusí projevovat navenek. Rozhovor poskytuje určitý rámec, v němž má klient možnost se vyjadřovat vlastním stylem a pomocí individuálně typických výrazových prostředků (Vágnerová, Klégrová, 2008).

Také u rozhovoru se můžeme setkat s širokou škálou dělení. Pro tuto práci bylo využito částečně standardizovaného rozhovoru. O tomto druhu Vágnerová, Klégrová (2008) uvádí, že spočívá v tom, že je záměr a cíl pevně stanoven, avšak taktika jeho vedení se uvolňuje. Je u něj nutné dotknout se všech předem stanovených oblastí, nicméně není nutné dodržovat

formulaci a pořadí otázek. Byly použity otázky otevřené. Koluchová, Morávek (1991) je definují jako otázky, které dítěti nabízí možnost se projevit, uvolněně se rozhovořit.

7.3 Anamnéza

Anamnézou se rozumí získávání informací o minulosti jedince, které mají významný vliv na poznávání osobnosti. Ke zjišťování anamnézy se užívá řízeného rozhovoru, přičemž poznatky si zapisujeme během rozhovoru, aby nedošlo k jejich zkreslení či k nepřesnostem (Svoboda, 1999).

Pro účely našeho výzkumu byla zjišťována anamnéza rodinná, osobní a školní. Rodinná anamnéza se zaměřuje na zjišťování údajů o předcích i sourozencích vyšetřované osoby. Může tak docházet k nalézání dědičných faktorů, zmapování výchovného prostředí, inteligenci rodičů atd. Osobní a školní anamnéza se vztahuje výslovně na vyšetřovanou osobu. Osobní anamnéza se zabývá osobností jedince, jeho osobnostními vlastnostmi, kdežto školní anamnéza se zabývá jeho školními výsledky (Koluchová, Morávek, 1991).

7.4 Kresba začarované rodiny

Tato metoda je pro práci s dětmi velmi vhodná, protože, jak poznamenává Davido (2008), zahrnuje v sobě hru, snění i realitu. Dítě do ní projektuje svá přání, to, co jej zajímá i to, co jej trápí. Mlčák (1996) dodává, že kresba je projevem celé osobnosti dítěte, a proto podává výpověď o psychickém světě dítěte a je cestou k jeho hlubšímu poznání.

Kresba začarované rodiny patří mezi projektivní metody, které slouží ke zjišťování rodinné situace a vztahů mezi jednotlivými členy. Podstatou této metody není posuzování kreslířské úrovně, školní zralosti nebo jiného výzkumného údaje. Při kresbě jde o volné sdělení dítěte, které do obrázku může projektovat, co samo chce (Mlčák, 1996).

Zadání kresby začarované rodiny podle Matějčka (in Novák, 2004, s. 17) zní: *„Nakresli celou svou rodinu, ale začarovanou do zvířat. Jako kdyby přešel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, které mu tak nejlépe odpovídá a nejlépe vyjadřuje jeho povahu.“*

8. KLINICKÁ KAZUISTIKA RODINY

V této části práce budou prezentovány výsledky výzkumného šetření. Nejprve bude představena kazuistika celé rodiny a následně bude věnována pozornost jednotlivým dětem a interpretaci jejich kreseb. Je potřeba vyzdvihnout to, že se jedná o kvalitativní výzkum, tudíž tyto údaje nebyly statisticky analyzovány a díky tomu nemají tak vysokou validitu a reliabilitu. Jedná se o mou osobní interpretaci na základě nastudovaných metod. Proto se může stát, že výsledky mohou být někým jiným interpretovány jinak. Odpovědi na výzkumné otázky jsou součástí klinických kazuistik a v rámci zachování integrity „příběhu“ nejsou zpracovány samostatně.

Jak již bylo zmíněno výše, výzkum probíhal s šesti romskými sourozenci. Tito sourozenci pocházejí z klasické romské rodiny, která doposud žije kočovným způsobem života. Neustále se stěhují z místa na místo. Proto ani v domově moc nemají přehled, kde rodina momentálně pobývá. Většinou jejich obydlí tvoří jediná místnost, kde společně žijí všichni členové rodiny. Rodina si vybírá ubytování převážně v romských oblastech.

Sourozenci pocházejí ze stejné biologické rodiny. Všechny děti mají tytéž rodiče, ale některé mají odlišná příjmení. Je to zapříčiněno tím, že některé děti dostaly příjmení po otci a jiné po matce. Údajně to mohlo být také kvůli pojišťovnám, protože s tím v domově měli problémy.¹²

Otec dětí již několik let pobírá invalidní důchod, jelikož má pouze zbytky sluchu. Matka je v současné době nepracující a ani nikdy předtím nepracovala. Celou dobu své dospělosti tráví na mateřské dovolené. Nyní má 31 let. Rovněž babička (matka otce), která s nimi dříve bydlela, pobírá invalidní důchod. Rodina tedy žila z těchto dávek a z dávek na děti. Rodiče mají nejspíš dokončeno jen základní vzdělání. Vyučení by být neměli.

Soud rozhodl o odebrání dětí do ústavní péče po dlouhodobém sledování rodiny ze strany sociálních pracovníků. Děti byly z rodiny odebrány z důvodu sociálního zanedbání. Nechodily do školy, byly zavšiveny a neměly žádnou zdravotní péči. Po odejmutí všech šesti dětí do dětského domova se rodičům narodilo další dítě, které je doposud rodině ponecháno, takže žije se svými biologickými rodiči.

Čtyři starší sourozenci byli do domova umístěni společně, a to v roce 2011. V té době měla Denisa 9 let, Daniel 7 let, Sabina 5 let a Vanessa 4 roky. Jejich dva mladší bratři byli ve stejné době umístěni do kojeneckého ústavu. V té době byly Davidovi necelé dva roky

¹² Matka po té, co byly děti umístěny do dětského domova, jim na neplatné doklady potají změnila pojišťovny, aby dostala nějaké výhody za přestup k nové pojišťovně.

a Adriánovi tři roky. Za dobu jejich pobytu v tomto zařízení je občas navštěvovali jejich biologičtí rodiče a také byli navštěvováni svými vlastními sourozenci v doprovodu vychovatelek z dětského domova. V kojeneckém ústavu strávili zhruba rok a půl a poté byli přidáni k svým sourozencům do dětského domova.

Po příchodu dětí do domova byly děti zařazeny do jedné společné rodinné buňky, kterou dodnes obývají společně s jedněmi dvojčaty, jimž je v současné době 17 let. V domově je vždy snaha, aby rodinnou buňku obývaly děti různého věku od dětí po mládež, aby to připomínalo rodinu. Sourozenci obývají dva pokoje. V prvním bydlí Denisa s Danielem. Původně s nimi bydlela i Sabina, ale kvůli tomu, aby v druhém pokoji byl také někdo starší, přiřadili ji k mladším sourozencům. Druhý pokoj tedy obývá Sabina, Vanessa, Adrián a David.

Děti mezi sebou mají normální sourozenecké vztahy bez jakýchkoli větších problémů. S ostatními dětmi v domově je to problematičtější, protože ve druhé rodinné buňce jsou pouze starší děti a některé z nich se vůči romským sourozencům rasově vyhrazují. Někdy se stává, že jsou romské děti odněkud vyháněny či je jim nadáváno. S vychovatelkami v domově mají vztahy dobré, v předchozí době měly problém pouze s jedním starším vychovatelem, který už po fyzické stránce nebyl tak zdatný, a tak si na něj děti více dovoľovaly a dokonce na něj byla Denisa i sprostá. To se vyřešilo tím, že vychovatel byl přerazen do druhé skupiny ke starším dětem a od té doby s nimi vychovatelky větší problémy nemají. Vychovatelky se domnívají, že děti jsou mezi vrstevníky oblíbené a mají mnoho kamarádů. Usuzují tak podle společných akcí, kterých se převážně účastní děti z jiných dětských domovů.

Starší děti (Denisa, Daniel, Sabina) navštěvují základní školu, která není součástí dětského domova. Škola je situována v místě bydliště, proto do ní chodí pěšky. Mladší sourozenci (Vanessa, Adrián, David) navštěvují mateřskou školu, která se také nachází v příslušném městě.

Děti se však zřejmě už někdy dříve setkaly s projevy násilí nejspíše rasově namířeného proti nim, protože se zpočátku bály samy chodit po ulici. Daniela ještě letos, v jeho deseti letech, museli ze začátku roku doprovázet do školy, protože sám toho nebyl schopný.

Rodiče při setkání s dětmi těmito tvrdí, že by si je chtěli vzít zpátky k sobě, a utváří v nich naději. Reálně pro to ale podle vedení dětského domova nic nedělají. Nesnaží se o žádnou úpravu svých podmínek. Po umístění dětí do domova to fungovalo tak, že si rodiče děti čas od času brávali domů, hlavně na svátky a na velké prázdniny na 2–3 týdny. Z domova je vyzvedával jejich otec s babičkou (jeho matkou), která už s rodinou nebydlí,

ale když jsou u nich děti, přijíždí, aby jim pomohla, protože matka by to údajně nezvládla. Matka za nimi nejedí, byla tam za celou dobu 2 x nebo 3 x. V letošním roce se situace změnila. Děti byly naposled doma o velkých prázdninách (tj. před 7 měsíci) a na Vánoce si je rodiče už nevzali. Prý proto, že by si je neměli kam brát. Takže si údajně děti s rodiči o Vánocích jen zatelefonovaly a ani jedno dítě nechtělo jet na svátky k rodičům (tvrdí zástupkyně ředitele). Jinak ale děti nadále navštěvují. Naposledy za nimi byli před 2 týdny (v době provádění našeho výzkumu). Rodiče s dětmi nejvíce udržují kontakt přes telefon. Nejdříve volávali na pevnou linku, ale volali hodně často a ne vždy ve vhodnou dobu, takže se to muselo nějakým způsobem omezovat. Nyní volají přímo dětem na mobil, tudíž už s nimi vedení domova není moc v kontaktu. Matka telefonuje často, někdy každý druhý den, podle toho, zda mají peníze na volání. Podle vychovatelek nejvíce rodiče mluví s Denisou, ale všeobecně nejvíce upřednostňují a mají nejvíce rádi Vanessu.

Porody všech dětí proběhly bez větších komplikací. U žádného z dětí není diagnostikováno vážnější psychické ani fyzické postižení, zdravotní problémy, hyperaktivita ani žádná specifická porucha učení. Jen u Sabiny je podezření na lehkou mentální retardaci. Dosud však nebyla provedena žádná vyšetření.

Podle vychovatelky mají všechny děti na to, aby zvládly základní školu alespoň „na čtverky“. Proto se vychovatelé snaží dělat všechno pro to, aby děti nemusely do praktické školy. Všechny šest dětí umí jezdit na kole, čtyři starší děti umí lyžovat, Denisa s Danielem a Sabinou umí plavat, chodí se školou i s domovem na plavání.

8. 1 Denisa¹³

Denisa je nejstarší ze sourozenců. Nyní má dvanáct let. V době příchodu do dětského domova jí bylo devět let. Navštěvovala tehdy čtvrtou třídu a neuměla vůbec příslušné učivo. Vychovatelky v domově s ní měly hodně práce, aby vše dohnala. Nakonec se vše doučila. Momentálně ve škole naplňuje slabší průměr. Po příchodu do domova neuměla moc správně mluvit česky, ale zato ovládala romský jazyk. Vychovatelky to kontrolovaly podle romského slovníku.

Jakožto nejstarší sestra má pečovatelské tendence, pečuje o sourozence a ráda jim říká, co mají dělat.

¹³ Kresba Denisy viz příloha č. 2

8. 1. 1 Závěry z pozorování

Když byly děti informovány o tom, že budou kreslit, Denisa byla z návrhu velmi nadšená a rozhodla, že ona půjde jako první, protože je nejstarší. Na kresbu se velmi těšila, tvrdila, že kreslí ráda.

Kresba jí zabrala zhruba patnáct minut, dost tlačila na tužku a ze začátku se neustále podceňovala. Stále opakovala, že neví, jak to má nakreslit, že jí to vůbec nejde, že je to divné. V průběhu se však do kresby natolik ponořila, že přestala komentovat a bez mluvení se soustředila na kresbu. Mezi kresbou jednotlivých zvířat neděla přestávky, plynule přecházela z jednoho zvířete na druhé. Vypadala, jako by jí nedělalo velký problém si určité osoby vybavit v podobě zvířat. Jednotlivá zvířata se snažila vykreslit co nejvěrněji, věnovala se hodně detailům, převážně v obličejích.

8. 1. 2 Interpretace začarované rodiny

Denisa začala kresbou kočky v levém dolním rohu. Kočka má znázorňovat její sestru Sabinu. Při její kresbě Denisa nebyla spokojená. Chtěla ji vygumovat, říkala, že vypadá hrozně, že nepřipomíná kočku a že ji umístila moc vysoko. Po dokreslení celého obrázku při rozhovoru nedovedla zdůvodnit, proč volila právě toto zvířátko a ani všechna další. Po položení otázky zprvu mlčela a tvrdila, že neví, proč to tak vybrala, že ji to prostě tak napadlo. Vpravo vedle kočky Denisa umístila psa. Také při tom poznamenávala, že jí to nejde a že neumí nakreslit tělo. Tento pes má znázorňovat Adriána.

Opět vpravo vedle psa je vyobrazena ovce. Při kresbě ovečky už Denisa nekomentovala nezdařenost jejího díla. Ovečku nakreslila soustředěně a precizně. Hlavu při tom měla velmi blízko papíru. Ovce představuje nejmladšího Davida. Později jsem se dozvěděla od vychovatelek, že děti s domovem jezdí někde na chatu, kde mají ovce a že je mají děti velmi rády. Posledním zvířetem ve spodní řadě je motýlek, který má vyobrazovat Vanessu. Tento motýlek byl zprvu vyzdoben srdíčky a po dokončení celé kresby na něj Denisa přimalovala ještě hvězdičky. Motýlek je tedy pěkně vyzdobený. Srdíčka na něj nakreslila proto, že má srdíčka ráda. Denisa v kresbě pokračuje v druhém patře nalevo, kde nakreslila koně, který má jen hlavu a krk. Tělo nemá z toho důvodu, že jej Denisa neumí nakreslit. Kůň je obrazem Daniela. Uprostřed papíru mezi všemi zvířaty Denisa namalovala medvěda. Tento medvěd je hodný a představuje mámu. Medvěd nevypadá agresivně, nemá nakreslené drápy, ale působí dominantně. Vpravo od medvěda se objevuje zebra vyobrazující tátu. Denisa chvíli přemýšlela, než zebra začala kreslit. Jako předposlední Denisa nakreslila sebe v podobě pruhované ryby, která je umístěna v dalším patře nad tátou.

Než začala Denisa toto zvíře kreslit, opět chvíli přemýšlela. Úplně posledním zvířetem je stonožka. Nejprve Denisa nakreslila něco jako oblak, který se jí ale nelíbil, a tak ho překreslila stonožkou. První nakreslila oblak, protože nevěděla, jak stonožku znázornit. Stonožka má představovat Morise, jejich nejmladšího sourozence, který s rodiči ještě bydlí.

Napadlo mne, že pořadí, v jakém Denisa zvířata kreslila, mohlo poukazovat na to, že když je teď v domově mezi nimi nejstarší a ještě k tomu je děvče, snaží se přebírat za ně zodpovědnost a nahrazovat jim jejich rodiče. Nejprve nakreslila Sabinu, u které je podle vychovatelek možné, že má lehkou mentální retardaci, a tudíž potřebuje asi v řadě věcí pomoci. Dále nakreslila své nejmladší dva bratry a poté další mladší sestru Vanessu, která je sice mladší než Sabina, ale zdá se být šikovnější. Pak teprve přešla ke staršímu bratru Danielovi, kterého už zařadila na vyšší řádek za rodiči a který už její péči nejspíše nepotřebuje. Sebe pak umístila až do nejvyššího patra, a to nad otce. Je možné, že má bližší vztah ke svému otci, protože se mohla nakreslit třeba nad oba rodiče nebo mezi ně. Nakonec pak dokreslila ještě Morise, který je umístěn tak trochu mimo sourozeneckou linii. To může být zapříčiněno tím, že jej nebere tak úplně jako vlastního sourozence, protože s ním doma nikdy nebydlela a setkává se s ním jen tehdy, když jedou čas od času domů na návštěvu.

Na první pohled zaujme i umístění medvěda, tedy matky, uprostřed obrázku. Medvěd nepůsobí nikterak zle či agresivně, ale dominantně určitě ano. V kresbě začarované rodiny je medvěd považován za silné zvíře. Často tento symbol mívají otcové. V této rodině však může být dominantní matka, což může být dáno její povahou nebo také tím, že otec, který je v invalidním důchodu, není po fyzické stránce již tak zdatný.

Za povšimnutí stojí i podobnost mezi některými zvířaty. Například kůň a zebra vypadají velmi podobně. Mohou tak poukazovat na určitou podobnost mezi Danielem a jeho otcem. Nebo také to, že když jsou děti umístěny v dětském domově bez rodičů, Daniel jakožto nejstarší chlapec může přebírat roli otce. Kůň je totiž považován za silné zvíře, které v kresbě začarované rodiny velmi často představuje právě otce. Další podobnost můžeme pozorovat mezi kresbou psa a medvěda. Tato zvířata jsou od sebe odlišná, ale na obrázku mají úplně stejně nakreslenou hlavu. Může to vypovídat o tom, že Denisa neumí nakreslit tato zvířata odlišně, ale může to také poukazovat na nějaké společné rysy mezi těmito osobami, a sice mezi matkou a Adriánem.

Vyobrazení motýla a ovečky může také o něčem svědčit. Tato dvě zvířata zastupující Vanessu a Davida jsou oproti jiným zvířatům více propracovanější do detailů a jsou ozdobena

dekoračními prvky. To může vysvětlovat to, že Denisa má k těmto sourozencům bližší citový vztah.

Denisa nakreslila nejprve všechna zvířata bez úst. Když jsem se zeptala proč, řekla, že na to zapomněla a všem je dokreslila. Také dokreslila hvězdičky na motýlkovi a vlnu na ovečce. Často se stává, že když dítě nenakreslí zvířatům ústa, může to symbolizovat nedostatečnou komunikaci mezi jednotlivými členy.

V celkové kresbě nejsou nijak znázorněny vztahy mezi jednotlivými členy, zvířata jsou poskládána jedno vedle druhého, ale alespoň jsou všechna otočena jedním směrem, což může poukazovat na to, že nikdo ze členů není nějak zásadně postaven proti někomu jinému a neobjevují se žádné velké konflikty.

Při následné rozhovoru Denisa zmínila, že rodiče za nimi jezdí a že se mají rádi. Chtěla by se vrátit domů, doma je to lepší než v domově, ale už si v domově trochu zvykla.

8. 2 Daniel¹⁴

Daniel je druhý nejstarší ze sourozenců. V době, kdy jej přijali do dětského domova, mu bylo sedm let. Nyní je mu již deset let. Daniel je velmi šikovný chlapec. Škola mu jde o něco lépe než Denise, patří mezi lepší průměr.

8. 2. 1 Závěry z pozorování

Daniel se od ostatních sourozenců v přístupu ke kresbě lišil. Ostatní děti chtěly kreslit, těšily se, kdy už přijdou na řadu, kdežto Daniel byl sice také velmi vstřícný a ochotný, ale nepůsobil na mě nikterak průbojně, spíše vypadal, že je introvert. Čekal, až si pro něj přijdu a pak s úsměvem šel. Možná to bylo tím, že byl i nemocný, měl trochu teplotu a bolela jej hlava.

Kresba mu zabrala přibližně dvanáct minut. Daniel kreslil okamžitě poté, co jsem mu sdělila zadání. Během kresby vůbec nemluvil a nic nekomentoval. Byl naprosto soustředěný na kresbu a měl při to pootevřená ústa. Zvířata kreslil plynule za sebou bez přestávek a bez většího přemýšlení. Na tužku tolik netlačil. Zvířata kreslil drobnými tahy a pohrával si s detaily. Po dokončení díla si chvíli vše překontroloval. Při následném rozhovoru nebyl moc sdílný, mluvil rychle a o konkrétních zvířatech moc nesdělil.

¹⁴ Kresba Daniela viz příloha č. 3

8. 2. 2 Interpretace začarované rodiny

Daniel začal kreslit v levém dolním rohu. Prvním jeho zvířetem byla kočka, která měla slepičí nohy. Toto zvíře má představovat mámu, která je také malá a dobrá. Vedle kočky je umístěna žirafa. Tato žirafa znázorňuje tatku, a to proto, že je větší než mamka.

Dalším zvířetem, umístěným vedle žirafy, je hroch. Tento hroch s podivnou hlavou a bez úst vyobrazuje Adriána, a to proto, že je tvrdák, tvrdohlavý. Daniel pokračoval ve směru doprava kresbou ptáka. Tento pták má černou hlavu a je otočený směrem doleva jako jediný ze všech zvířat. Symbolizuje Vanessu a při její kresbě Daniel více přitlačil na tužku.

O kousek dál vpravo vytvořil Daniel psa. Pes zastupuje Davida, který Daniela často zlobí. Během kresby psa se Daniel vrátil k předchozím zvířatům a dopsal u nich názvy. Poté pokračoval kresbou medvěda, který je jako poslední umístěný ve spodním patře. Medvěd představuje Denisu, která Danielovi nijak nevadí.

Ve druhém patře začal opět zleva, a to velbloudem. Než začal kreslit toto zvíře, chvíli přemýšlel a počítal, kdo z rodiny ještě chybí. Velbloud je dvouhřbý, má jen tři nohy a chybí mu ústa. Velbloud je symbolem pro Sabinu. Uprostřed druhého patra a také uprostřed papíru nalezneme ještěrku. Ještěrka jakožto předposlední zvíře znázorňuje autora obrázku, Daniela. Vybral si ještěrku, protože má ještěrky velmi rád. Úplně posledním zvířetem umístěným vpravo od ještěrky je paskal. Tímto paskalem je podle Daniela nejmladší bratr Moris. Při kresbě se Daniel držel za hlavu. Zajímavé je, že paskal jako skutečné zvíře vůbec neexistuje. Daniel říkal, že jej zná z pohádky Na vlásku, což je animovaná pohádka, kde paskal je něco jako chameleon. Po dokreslení všech zvířat si Daniel celý obrázek mlčky prohlédl a dokreslil kolem zvířátek dům a v nejvyšším třetím patře nakreslil kouzelníka, který do rodiny přišel a všechny členy rodiny proměnil ve zvířata.

Pořadí, ve kterém kreslil zvířata Daniel, se od pořadí Denisy v mnohém lišilo. Je také zajímavé zaměřit se na pozice zvířat. Zvířata jsou kreslená vždy dvě a dvě pospolu. To může znázorňovat podobnost těchto dvou osob nebo nějaké vztahy mezi nimi. V těchto párech jsou zpočátku znázorněny dvě osoby opačného pohlaví, tedy muž a žena. To se mění až v poslední sérii zvířat, které tvoří trojici. Jako první byli znázorněni rodiče, což může poukazovat na to, že jsou pro něj velmi důležití, že je může mít umístěny na prvním místě. Dále pokračuje Adriánem, který je tvrdák a Vanessou, u které dosti přitlačil na tužku. Tento pár může mít jeho menší sympatie. Neobvyklé je i to, že zvířata v tomto páru jako jediná stojí proti sobě. Může to symbolizovat nějaký konflikt, kterýž mezi nimi je. Kousek opodál je znázorněn David, který jej hodně „štve“, ale pejsek, jenž jej symbolizuje, se pěkně usmívá. Posledním

zvířetem v řadě je Denisa, která mu naopak nevadí. V horním patře nalezneme Sabinu, samotného autora kresby, Daniela, a Morise. Tato zvířata jsou pospolu. V nejvyšším patře nad všemi zvířaty je postaven kouzelník, který celou proměnu ve zvířata zavinil. Může to poukazovat na nějakou vyšší moc, v kterou Daniel věří.

Za pozornost stojí to, že Daniel při výběru zvířat nevolil jen mezi typickými domácími zvířaty, ale vybíral i zvířata nám méně blízká jako například velblouda, žirafu, hrocha či ještěrku. To může být znakem toho, že Daniel má rád exotická zvířata či návštěvy do Zoo. Jednotlivý výběr zvířat není určitě náhodný. Matka je symbolizována kočkou, typickým zvířetem pro matky. Může to ukazovat na to, že pro Daniela je matka stále jeho blízkou a významnou osobou, i když spolu nebydlí. Zato volba žirafy pro otce už tolik typická není. Žirafa není pokládána přímo za silné a dominantní zvíře, ale Daniel tím chtěl poukázat na to, že je otec vyšší než matka, tedy na jeho biologické rysy. Zvláštní prvek můžeme sledovat i u ptáka, tedy Vanessy. Daniel jí začernil hlavu, což může být buďto poukázání na to, že zná ptáky s černou hlavou, nebo na to, že s ní nesympatizuje. Mohla by pro něj být černou ovčí rodiny, na což může ukazovat i to, že jako jediné zvíře je otočená opačným směrem. Vychovatelky v domově se shodovaly na tom, že Vanessa je rodiči nejvíce oblíbená, a proto ji také Daniel nemusí mít rád. Znázornění Morise jako paskala, tedy cizokrajného zvířete z pohádky, může být důkazem pro to, že spolu nemají žádný vřelý vztah, že je pro něj osobou spíše vzdálenou.

Můžeme si všimnout, že některým zvířatům chybí ústa. Tento jev, jak už bylo zmíněno dříve, poukazuje na to, že chybí komunikace mezi těmito osobami. Bez úst se objevuje hroch, ale také velbloud, paskal a ještěrka. Je zajímavé, že ústa chybí právě velbloudovi, tedy Sabině, protože zrovna ona působí jako velmi otevřená a komunikativní osoba, ale je možné, že s Danielem tolik nekomunikují. Naopak nebyla zarážející skutečnost, že ústa chybí ještěrce, tedy autoru kresby, Danielovi. Působil spíše introvertně a uzavřeně, proto není divu, že u něj nenalezneme ústa, symbol komunikace.

Je netradiční, že na obrázku se objevuje dům. Ten může znamenat to, že Daniel vnímá svou rodinu jako určité zázemí, jistotu.

Za zanedbatelné nelze pokládat to, že kresba úplně neodpovídá tomu, co by měl Daniel ve svém věku zvládat. Na obrázku se vyskytuje velbloud jen se třemi nohama, kouzelník se čtyřmi prsty a také jsou přehozena písmena v pojmenování zvířat. Místo velbloud je napsáno VEBLODT a místo kouzelník nalezneme KOZELNÍK.

8. 3 Sabina¹⁵

Sabina je v rodině třetí nejstarší. Je jí osm let a v době přijetí do dětského domova měla pět let. Se Sabinou měly „tety“ nejvíce práce. Musely s ní jezdit na logopedii, protože její výslovnost byla velmi špatná. Měla odklad školní docházky. Vychovatelé u ní řešili, jestli nemá hraniční IQ na pomezí s lehkou mentální retardací. V loňském roce pracovníci domova řešili, zda ji mají učitelé nechat propadnout hned v první třídě a rozhodli se, že to pro ni bude lepší, že bude mít dobře zvládnuté základy. Sabina tedy propadla, letos opakuje, má samé jedničky a je spokojená.

8. 3. 1 Závěry z pozorování

Sabina se velmi těšila, až přijde na řadu s kresbou. Byla velmi nadšená z toho, že může kreslit a vůbec se jí nechtělo s kresbou končit. Pořád chtěla kreslit dál. Působila velmi otevřeným a sdílným dojmem. Zdálo se, že jí nedělá problém navazovat kontakty s cizími lidmi. Překvapivé bylo, když hned na začátku při zadání úkolu, kdy jsme se bavily o jejich rodině, nebyla schopna dopočítat, kolik členů jejich rodinu tvoří, a proto bylo nutné jí pomoci.

Její kresba zabrala zhruba 18 minut. Než se do kresby pustila, chvíli přemýšlela, a teprve potom začala. V průběhu kresbu komentovala a vyprávěla o jednotlivých členech rodiny, ale pak řekla, že „*kecá, že to není pravda*“. Od té chvíle nebylo jasné, co všechno je pravda a co si pouze vymyslela. Při kresbě hodně tlačila na tužku a vzhledem k tomu, jak mají početnou rodinu, se jí postupně začalo plést, které zvíře koho zastupuje. Proto byla dotazována už během kresby, kdo je kdo. Pozoruhodné na její kresbě bylo, že nekreslila zvířátka systematicky jedno vedle druhého jako její starší sourozenci, ale nakreslila zvíře tam, kde ji zrovna napadlo a kde bylo volné místo.

8. 3. 2 Interpretace začarované rodiny

Sabina zahájila kresbu kočkou, kterou umístila do levého horního rohu. Kočka zastupuje Morise. Sabina tvrdila, že Moris má podobu kočky proto, že je bílý, že už se tak narodil, že ona je černá. Při tom tvrzení se usmívala. Říkala, že jej občas vozí, že někdy zlobí, ale převážně je hodný. Jezdí za nimi do domova a oni za ním na prázdniny.

V pořadí druhá byla nakreslená zebra, jež znázorňovala tatku. Předtím, než se do kresby pustila, chvíli přemýšlela. Zebru umístila do spodního patra na levou stranu, ale ne přímo k okraji. V průběhu kresby rozmlouvala jakoby sama pro sebe. Vyjmenovávala

¹⁵ Kresba Sabiny viz příloha č. 4

si, co má zebra mít a říkala, že táta je černoch. Taťku popisovala tak, že je hodný, že jí kupuje bonbóny, chodí s ní do města, dává jí dárky. Taky rád kouří, někdy pracuje a vždy, když spí doma, že odchází ráno někam pryč, ještě když děti spí.

Dále se Sabina pustila do znázorňování sebe sama. Vybrala si pro sebe jako vhodné zvíře žirafu, která svou výškou sahá skoro přes celý papír. Ze začátku tvrdila, že neví, jak se žirafa kreslí. Žirafa je situována vpravo v blízkosti zebry, téměř uprostřed papíru. Žirafa má na sobě kalhoty, a to proto, že dostala kalhoty od taťky. Vlnovka vedoucí středem žirafina trupu je krk. V průběhu kresby se vrátila k zebře a dokreslila jí dvě ruce.

Čtvrtým zvířetem byl medvěd, kterého lokalizovala do středního patra nad zebrou. Medvěd zastupuje mámu, která ráda vaří a Sabina jí někdy pomáhá. Po těle má nakreslené podivné čárky, které vyobrazují kosti a kapsy.

Následovalo zvíře, jež bylo umístěno na pravou stranu papíru do střední úrovně vedle žirafiny hlavy. Tímto zvířetem je pavouk v akváriu. Pavouk představuje Vanessu, která je podle Sabiny hloupá a „počurává se“, když se bojí. V akváriu je umístěna proto, aby neutekla, protože někdy utíká. Sabina se pavouků bojí. Pavouk je nakreslen velmi zvláště. Jeho hlava, která leží na spodním okraji akvária, směřuje dolů. Navazuje na ni trup a všude okolo jsou kolečka symbolizující končetiny. Sabina při kresbě tvrdila, že to pokazila.

Pod akváriem v pravém spodním rohu nalezneme opici. Předtím než se Sabina pustila do její kresby, nemohla delší dobu přijít na to, jaké zvíře má nakreslit, a proto jsem jí říkala různá místa, na kterých zvířata žijí. Nakonec si pro Adriána vybrala opici, která leze po jehličnatém stromě a má na sobě kalhoty. Symbol opice si vybrala Sabina z toho důvodu, že Adrián chce chodit do obchodu a tam chce, aby mu máma všechno koupila, jenže máma nemá peníze, a proto si je musí půjčovat.

Před zahájením kresby toho zvířete si počítala a opakovala, koho už má na obrázku a kdo jí ještě chybí. Vpravo vedle medvěda Sabina nakreslila hrocha reprezentujícího Denisu. Hrocha vybrala proto, že plyšový hroch ležel naproti nám na posteli a proto, že patří Sabině, ale Denisa jí ho bere. Hroch je natočený hlavou směrem dolů.

Sabina už dále nevěděla, co za zvířata má kreslit, a tak se šla rozhlédnout po pokoji. Měli tam hodně obrázků zvířat. Někde v poličce našla plastového koně, donesla si jej na stůl a pustila se do kresby podle předlohy. Poté se na koně podívala a řekla mu: „Ty se na mě nedívej, nebo tě zbiju!“ Na papíře jej umístila do levého spodního rohu pod kočku. Koni chybí ocas a krk má oddělen od trupu. Kůň zobrazuje Davida, který, když byl malý, „pokakával“ koberec a také často zlobí a hrabe Sabině do šuplíků.

Jako předposlední se na papíře objevil žralok představující Daniela. Žralok se nachází v pravém horním rohu v akváriu. Sabina nevěděla, proč jej takto symbolizovala. Akvárium má kolem sebe proto, že je „nemocný a blbý“.

Sabina kresbu zakončila lvem, kterého můžeme vidět téměř uprostřed papíru v prostředním patře nalevo od žirafy. Lev znázorňuje babičku, která je hodná a kupuje bonbóny a boty. Nejdříve ji chtěla zobrazit jako květinu, ale po upozornění, že se musí jednat o zvíře, z ní vytvořila lva v kleci za mřížemi. Lev je malé velikosti, což mohlo být zapříčiněno tím, že na papíře již nezbylo moc volného místa.

Po dokreslení mi Sabina vyprávěla, že by chtěla raději bydlet doma s rodiči, že s nimi dříve bydlela i babička, ale máma řekla, že pro ni není místo, a proto už s nimi nebydlí.

Způsob, pořadí a uspořádání kresby se může zdát na první pohled značně zmatený, ale můžeme v tom všem vidět i určitou symboliku. Jako prvního nakreslila Sabina Morise. Pouze on a ona mají, jako jediní z celé kresby, nakreslené velké dvojdimenzionální oči, což může poukazovat na jakousi spřízněnost s ním. Je to jediný sourozenec, o kterém mluvila v pozitivním světle, a to možná proto, že bydlí s rodiči. Protože oni a babička byli také prezentováni pozitivně. Na zbytku rodiny si našla vždy něco negativního. Za povšimnutí stojí to, že se nakreslila hned po tatkově. Z jeho popisu soudím, že je pro Sabinu velmi významný a že mezi sebou mají dobrý vztah. Jde vidět, že i mámu má ráda a ráda s ní tráví čas. Lze si všimnout toho, že máma je umístěna přímo nad tatku. To může vypovídat o jejím dominantnějším postavení v rodině. Tady však pozitivní popis rodiny končí. V dalším pořadí následující sourozenci mají všichni nějaké významné negativum, Sabina vůbec nemluvila o jejich pozitivních vlastnostech. Možná i proto, že je má spojené s dětským domovem, se kterým sama tolik nesympatizuje.

Je zajímavé, že tatka má dohromady šest končetin. Nejdříve mu Sabina nakreslila čtyři nohy a přešla k dalšímu obrázku, potom se však k zebře znovu vrátila a dokreslila jí ruce. Může to poukazovat na to, že tatka je ta osoba, ke které má úplně nejbližší, kterou může obejmout. U tatky můžeme vidět více se usmívající ústa. Ta mají jen některé postavy – Moris, máma, tatka a Sabina. To znovu poukazuje na to, že se Sabina řadí k této skupině, se kterou více sounáleží.

Další neobvyklostí je to, jak si Sabina poradila s žirafiným krkem. Nenavazuje na trup, ale prochází jím. To může poukazovat na její rozumovou úroveň, protože děti v jejím věku by už měly umět nakreslit postavu tak, aby měla všechny základní části, tedy i krk. Chybějící krk lze nalézt i u dalších zvířat. Také si lze všimnout toho, že u některých zvířat jsou sice náznaky prstů, ale počet neodpovídá realitě.

Významnou postavou v kresbě je Vanessa. Z kresby a rozhovoru vyplývá, že ji Sabina vnímá výrazně negativně. Už jen její umístění do akvária, volba zvířete, které nemá ráda a kterého se bojí, hovoří výrazně. Negativní postoj k ní může vycházet z toho, že ji rodiče upřednostňují, a z toho důvodu ji může vnímat jako konkurenci. Objevuje se u ní natočení hlavy směrem dolů stejně jako u Denisy, což je další osoba, kterou popisovala negativně. Pozice uvnitř akvária může ukazovat to, že by ji nejraději někam zavřela, aby s ní nemusela být. Umístění do akvária či klece je na obrázku častější, může to znázorňovat to, že tyto osoby jsou od ní vzdáleny do svých světů nebo že by tyto osoby chtěla ona někam zavřít nebo to, že jsou tyto osoby zavřené někým jiným a nemají velké pravomoci. Poslední případ by možná vysvětloval umístění do klece babičky. Protože z rozhovoru vyplývalo, že ji má Sabina ráda, ale že máma nechce, aby s nimi bydlela, a babička tak může být považována za bezbrannou.

Zanedbatelné není ani to, že Adrián, jakožto opice, je vylezený na stromě. To může být symbolem toho, že je tvrdohlavý, dělá si, co chce a umí si to prosadit.

8. 4 Vanessa¹⁶

Vanessa je čtvrtá nejstarší ze sourozenců. V letošním roce bude mít sedm let, v době odebrání z rodiny měla čtyři roky. Letos již měla chodit do první třídy základní školy, ale dostala odklad školní docházky, a proto se jí chození do mateřské školy o rok prodloužilo.

8. 4. 1 Závěry z pozorování

Vanessa se na kreslení velmi těšila a i kreslení samo ji velmi bavilo. S kresbou přišla na řadu až jako poslední.

Samotná kresba jí trvala zhruba deset minut. V průběhu byla velmi neposedná, celou dobu se vrtěla. Zatímco seděla na posteli a kreslila na stole, pořád si na postel lehala a zase sedala. Nevydržela chvíli sedět v klidu. Ke konci už to na ni bylo dlouho, zvířata odbývala a nedokázala už moc vysvětlovat obrázek. Během kresby pletla, které zvíře znázorňuje koho, takže jsem se jí vždy po nakreslení zvířátka ptala, koho nakreslila. Tlačila dost na tužku a její zvířata opravdová zvířata moc nepřipomínala. Podobala se spíše lidem, které pojmenovala zvířecími názvy.

8. 4. 2 Interpretace začarované rodiny

Své dílo Vanessa zahájila v levé části papíru ve středním patře. Nakreslila ovci, kterou pojmenovala Princezna. Toto jméno zvolila z toho důvodu, že jezdí s dětským domovem na chatu, kde jedné ovci říkají Princezna. Ovce zastupuje Sabinu. Později však Vanessa

¹⁶ Kresba Vanessy viz příloha č. 5

prohlásila, že je to máma, protože nemá hnusné a někdy špinavé šaty.

Vpravo vedle maminky se nachází malý ježek, který představuje tatku, a to proto, že má neučesané vlasy. Tatka s mámou se mají rádi.

Dále vpravo umístila zajíce, tedy Denisu. Zvolila zajíce, protože se jí toto zvíře líbí, ale také proto, že Denisa někdy otravuje a nepomáhá. Zajíc nestojí rovně, ale překlání se doprava jako kdyby padal. Stejně tak natočené je i další zvíře. Je jím medvěd reprezentující Daniela. Tento medvěd je největší ze všech zvířat a při jeho kresbě se Vanessa usmívala. Na konci, když měla celé dílo popisovat a popisovala Daniela, tak do levého rohu nakreslila „smajlíka“, srdíčko a podepsala se. Tvrdila o něm, že se někdy chová hnusně a nebaví se s ní, ale že jej má ráda. Vanessa pokračovala v kresbě směrem dolů doprava. Navazovala kresbou želvy. Popisovala ji tak, že je to Moris, protože je mimino. Že je jako želva Ninja, a proto má na sobě pásek. Je želvou, protože ječí a někdy se budí. Přitom vzpomínala bez jakékoliv souvislosti, že má doma masku zlé ježibaby.

Potom povídala, že nakreslí sebe jako medvěda. Zobrazila se do levého rohu pod ovci. Poté, co se nakreslila jako medvěd, začala tvrdit, že by chtěla být ovci, ale už to nepředělávala.

Dál už byla kresba docela rychlá. Na Vanessu už to bylo dlouho, proto ostatní postavy odbývala. Jako dalšího nakreslila kouzelníka. Vedle něj vpravo medvěda zastupujícího Davida. Od něj vpravo narychlo znázornila zajíce Sabinu a jako posledního vytvořila klokana představujícího Adriána. Zvolila klokana, protože se jí líbí. Nakonec dodala, že se jí v domově líbí, ale více by chtěla být doma.

Pořadí, ve kterém postavy kreslila, může o mnohém vypovídat. Nejprve vyobrazila rodiče. Nejdříve mámu, která pro ni může být významnější, znázornila ji jako Princeznu, to může znamenat to, že si jí váží. Vanessa sama chtěla být ovci Princeznou, což může vypovídat o výjimečnosti tohoto zvířete. Oproti mámě je tatka úplně malý a je mezi nimi větší mezera. Toto může svědčit o matčině dominantnějším postavení v rodině. Otec není nijak zvlášť výrazný, dokonce je nejmenší ze všech zvířat. To může ukazovat na jeho submisivní povahu či jeho sluchový handicap, díky němuž nemůže jakožto osoba pobírající invalidní důchod zajišťovat rodinu jinak než ze svých sociálních dávek. Následovala kresba Denisy, ta je daleko větší než rodiče. Může to znamenat, že je pro ni důležitá a tím, že je ze sourozenců nejstarší a má pečovatelské tendence, ji bere jako svou matku či osobu, která se o ni stará. Denise však chybí ruce, což může značit to, že se o Vanessu sice stará, ale že jí chybí od ní objetí, že je to spíš péče po stránce fyzické, než po stránce emoční. Podle popisu spíše bere Denisu jako osobu, která jí říká, co má dělat a komanduje ji. Následuje

Daniel, který je největší ze všech postav, je oproti ostatním zvířatům úplný obr. Může to ukazovat to, že je pro Vanessu důležitý, že k němu vzhlíží, že ji chrání a že přebírá otcovskou roli místo vlastního otce. Jako kdyby Denisu a Daniela brala za své rodiče, protože o ni v domově asi nejvíce pečují a ochraňují ji. Nebo naopak může Danielova velikost být signálem toho, že je moc veliký a silný a že z něj má Vanessa strach. Vanessa sama sebe umístila do rohu do blízkosti matky. Příčinou může být to, že, jak tvrdí vychovatelky, je rodiči velmi oblíbená, a tak se cítí dobře v jejich blízkosti. Neobvyklostí je to, že mezi dalšími zvířaty je situován i kouzelník. Na kresbách začarované rodiny se kouzelníci často nevyskytují, ale když už ano, většinou stojí mimo rodinu. Tento kouzelník stojí přímo mezi členy rodiny. Další dva sourozenci – Sabin a David jsou nakresleni jako dvě malé postavičky vedle kouzelníka. Nevypadají nikterak výjimečně a Vanessa se o nich ani moc nezmiňovala. To může být ukazatel toho, že mezi těmito dětmi neexistuje moc vřelý vztah. Podobně je tomu i s Adriánem, který je nakreslen jako malá postavička. Avšak na rozdíl od předešlých postav se jeho vzhled tolik nepodobá člověku. Vypadá jako nějaké fantastické zvíře. Směřuje hlavou doprava, jako kdyby někam odcházel. To může být tím, že, jak už naznačovali jiní sourozenci, je Adrián tvrdohlavý a jde si svou cestou tak, jak se mu chce.

Za zajímavé a o vztazích a rozumové úrovni Vanessy vypovídající se dá považovat to, že u většiny zvířat chybí nějaké končetiny. To může ukazovat na to, že, chybí-li ruce, chybí s těmito osobami citový vztah obsahující i objetí. Může to být ale i ukazatelem toho, že Vanessa nezvládá, i přes odklad školní docházky, kresbu postavy, což může svědčit o tom, že i její rozumová úroveň je nižší.

Na celkovém zjevu obrázku je poutavé to, že postavy jsou soustředěny do levé dolní části obrázku. Zvířata jsou u sebe nakreslena poměrně blízko, což může znamenat to, že k sobě mají tyto osoby blízko, že mezi sebou mají osobní vztahy a že jsou rádi spolu.

8. 5 Adrián¹⁷

Adrián je ze sourozenců druhý nejmladší. Při odebírání z rodiny mu byly necelé tři roky, letos bude mít už pět let. Navštěvuje mateřskou školu. Po odebrání z rodiny byl nejprve umístěn do kojeneckého ústavu a teprve později byl přesunut do dětského domova. Oproti starším sourozencům lze u něj sledovat rozdíl, a to v tom, že když ti starší přišli do dětského domova, díky zanedbání ze strany rodičů byli v mnoha věcech pozadu oproti svým

¹⁷ Kresba Adriána viz příloha č. 6

vrstevníkům. Adrián do ústavní péče přišel velmi brzo a už od počátku mu byla věnována péče, tudíž nedošlo k velkému opoždění vývoje, co se týče rozumových a sebeobslužných schopností.

8. 5. 1 Závěry z pozorování

Adrián byl z toho, že má něco nakreslit, velmi nadšený, moc se na to těšil a během kresby ostatních sourozenců chodil za námi do pokoje a chtěl už být též na řadě.

Na svůj věk byl velmi šikovný, jde vidět, že se mu v dětském domově věnují. Hned začal pojmenovávat všechny barvy, i ty, které nejsou základní jako např. růžová, fialová. Také umí počítat do pěti. Na začátku jsme si vyjmenovali, kdo všechno patří do jeho rodiny. Dovolila jsem mu kreslit pastelkami. Při kresbě na pastelky hodně tlačil a velmi se soustředil. Mezi jednotlivá zvířátka kreslil „písmenka“ a letadla. Každé zvířátko měl nakreslené velmi rychle. Po prvních čtyřech zvířátkách se mu začalo plést, koho které zvíře má znázorňovat, a tak jsem si to s ním znovu zopakovala. Od té doby mně každé zvířátko zrovna popsal, aby na to nezapomněl.

8. 5. 2 Interpretace začarované rodiny

Adrián začal kreslit skoro vprostřed papíru více nalevo. Jako první nakreslil oranžového „opičáka“, reprezentujícího Daniela. Při kresbě se velmi soustředil. Pokračoval směrem doprava, kde vytvořil motýla zastupujícího Denisu. Tento motýl je daleko menší než opičák a je nakreslen jemnějšími čarami. Vpravo vedle nakreslil modrého zajíčka. Moc mezi jednotlivými zvířátky neváhal, kreslil jedno za druhým a hned i pronesl, o jaké zvíře se jedná. Zajíc představuje Sabinu, která je hodná a kterou má rád. Dál pokračoval ve směru a vytvořil červeného králíka. Než jej začal kreslit, prohraboval mezi pastelkami a nemohl se rozhodnout. Králík má symbolizovat Davida, který je hodný a má jej rád. Následovala růžová myška představující jednu vychovatelku z dětského domova. Nejprve jí nakreslil hlavu a po chvíli dokreslil i tělo. Na spodní řádek pod motýla nakreslil modrou opici, jež zobrazuje Vanessu. Říkal o ní, že je srandovná. Poté se vrátil na horní řádek a vedle růžové myšky nakreslil fialovou myšku, symbol pro mámu. Tvrdil, že má brýle, a tak že jí je musí také nakreslit. Vedle fialové myšky nakreslil fialovou opici, zastupující tatku. Pronesl o něm, že je také fialový jako máma. Při kresbě se soustředil. Než začal kreslit další zvíře, nakreslil vedle opice znázorňující Vanessu letadlo „jenom tak“. Potom vedle letadla pod zajíce nakreslil červeného lva, jenž představuje Morise, protože křičí jako lev. Nakonec nakreslil sebe jako tygra, a to mezi králíka a myšku znázorňující vychovatelku z dětského domova.

Tento tygr vypadá úplně jinak než ostatní zvířata, je daleko více členitý. Připomíná spíše pavouka. Vybral si jej proto, že má tygry rád.

Při vysvětlování mi říkal, že rád kreslí písmenka a že má rád opice, protože jedí banány. Mimo to říkal, že má rád svou rodinu, že se mu líbí i v dětském domově, ale že doma je to lepší.

V pořadí kresby je zajímavé to, že začal svými nejstaršími sourozenci, kteří mu v domově mohou rodiče trochu nahrazovat. Zvláště Daniel je výrazný svou velikostí. Pozoruhodné je i to, že další dvě zvířata mají jen hlavy a nemají zbytek těla. Může to ukazovat na to, že je pro něho hlava, jako symbol komunikace, nejvýznamnější u těchto osob. Rodiče Adrián kreslil až mezi posledními. Může to být známkou toho, že s nimi dlouho doma nevyrůstal a na toto období už si tolik nepamatuje. Nyní se s rodiči setkává jen občas, a proto nezastupují první místa v jeho životě. Adrián mezi členy své rodiny zahrnul i vychovatelku z dětského domova. Vzhledem k jeho věku je možné, že mu vychovatelka nahrazuje matku po emocionální stránce. O jejím důležitém postavení v jeho životě svědčí i to, že než ji začal kreslit, vybíral pro ni dlouho tu správnou barvu a nakonec vybral růžovou, která je považována za symbol něhy, jemnosti a lásky. Podle vyprávění jiné vychovatelky dotyčná vychovatelka má s dětmi skvělý vztah a skvěle je zvládá. O podobnosti této vychovatelky a role matky v jeho životě může svědčit i to, že pro obě ženy vybral stejné zvíře, tedy myš, a že tato zvířata nakreslil vedle sebe.

Své rodiče nakreslil stejnou barvou – fialovou a umístil je též vedle sebe. Může to ukazovat to, že bere rodiče tak, že patří k sobě a je mezi nimi harmonie. Mezi tyto dvě osoby nakreslil nějakou vlnovku, která může znázorňovat vzájemný vztah.

Mezi některými zvířaty můžeme najít shody. Na obrázku se objevují zvířata stejného druhu. Tento faktor vznikl buďto zcela náhodně nebo může ukazovat na podobnost mezi těmito osobami. Jako opice jsou zobrazeni tat'ka, Daniel a Vanessa. Adrián uváděl, že toto zvíře má rád, tudíž to může znamenat, že tyto osoby jsou mu bližší. Podobnost můžeme sledovat i mezi zajícem a králíkem. a tyto zvířata na jeho obrázku zastupují Sabinu a Davida.

Sebe nakreslil Adrián úplně jako posledního a ještě k tomu se nakreslil úplně odlišným způsobem. Může to být zapříčiněno tím, že se cítí být jiný než ostatní sourozenci a nemusí tolik prožívat rodinnou sounáležitost. Nakreslil se v blízkosti vychovatelky z dětského domova. To může značit to, že tíhne spíše k ní a že se cítí v bezpečí v její přítomnosti.

8. 6 David¹⁸

David je ze všech sourozenců umístěných v dětském domově nejmladší. V době, kdy jej odebírali z rodiny, mu bylo něco přes rok. Nyní už má tři roky. Většinu svého života tedy prožil v ústavních zařízeních a neměl moc příležitost zakusit život v rodině.

8. 6. 1 Závěry z pozorování

Stejně jako jeho ostatní sourozence ho kreslení velmi lákalo. Nemohl se dočkat, kdy už konečně přijde na řadu. Během kresby sourozenců se nám snažil dobývat do pokoje, i když je vychovatelka hlídala, aby nás nerušili. Myslím si, že zjednodušeně formulované zadání moc nepochopil, ale vůbec mu to nevadilo. Při vysvětlování na všechno kýval a neustále se usmíval. Kreslení ho velmi bavilo a po celou dobu byl velmi nadšený. Dovolila jsem mu používat pastelky.

8. 6. 2 Interpretace začarované rodiny

Poté co byl seznámen se zjednodušeným zadáním a vše mi odkýval, začal kreslit sluníčko a travičku. A tak jsem se rozhodla, že mu budu postupně vyjmenovávat jednotlivé členy rodiny, které by měl nakreslit. Probíhalo to tak, že jsem mu řekla jednoho člena rodiny, např. maminka. On vzal pastelku, udělal čárku na papíře a řekl, že to má hotové. Postupně jsem tedy vyjmenovala všechny členy rodiny, místo kterých David udělal jednotlivé čárky modrou pastelkou. Dodal, že chce ještě nakreslit domeček a prasátko. Během kresby tvrdil, že to neumí. Ještě jednou jsem mu zkusila říct, ať nakreslí maminku jako zvířátko. Vzal si hnědou pastelku a začal něco čárat, ale moc to nepřipomíná postavu zvířete. I přesto, že se mu moc nepovedlo splnit zadání, měl z kreslení velikou radost. Z jeho kresby však nedokážeme vyčíst nic, z čeho bychom dokázali vyvodit něco, co se týká rodinných vztahů.

¹⁸ Kresba Davida viz příloha č. 7

9. DISKUSE

Téma vnímání rodiny v kontextu ústavní péče jsem si zvolila proto, že je mi toto téma velmi blízké. Naše rodina má v pěstounské péči tři děti a další dvě si bráváme do hostitelské péče, která spočívá v tom, že si bereme děti k nám domů na víkendy a na prázdniny. Protože mám s dětmi z ústavní péče zkušenost, vidím, jak i přes to, že mají novou rodinu, je pro ně původní biologická rodina důležitá a je pro ně potřebné s nimi udržovat vztahy.

Spolupráce s dětským domovem byla bezproblémová. I díky tomu, že si z tohoto domova bráváme do hostitelské péče jiné děti, nebyl problém s vedením domova, které mi od počátku prokazovalo svou důvěru. Zástupkyně ředitele i vychovatelky byly velmi vstřícné a ochotné. Samotné děti byly přátelské a spolupracovaly velmi rády.

S odstupem času si uvědomuji, že bylo dobré provádět kvalitativní výzkum, avšak myslím si, že by bylo lepší, kdybych s dětmi trávila více času. Kdybych mohla více děti poznat i během jiných činností, kdy by se mohly více spontánně projevovat vztahy mezi dětmi. Domnívám se rovněž, že jsem během rozhovoru s dětmi, kdy rozebíraly svá díla, na ně mohla více přitlačit a více je přimět k vysvětlování a popisování obrázků. V neposlední řadě by nebylo špatné, kdyby se podařilo provést rozhovor i s rodiči dětí. Tento rozhovor by mohl dokreslit obraz celé situace i z druhé strany. Nicméně si uvědomuji vzhledem k nevelké spolupráci rodiny s dětským domovem, že by to nemuselo být úplně reálné.

V následující části práce bude shrnuta rodinná dynamika rodiny. V interpretaci rodinné dynamiky a vztahů mezi jednotlivými členy se objevují v kresbách dětí značné rozdíly, ze kterých se dá odhadovat to, jak děti vnímají své postavení v rodině, jak vnímají své biologické rodiče, jejich nejmladšího bratra, který s rodiči bydlí, i to, jak vnímají vztahy mezi sebou navzájem. Lze vyčíst, kdo ke komu chová a nechová sympatie a kdo je pro koho významnější.

U dětí se liší především to, jak vnímají své rodiče. První rozdíl lze spatřit v tom, jaké pořadí děti svým rodičům přisoudily. Sabina, Vanessa i Daniel kladou své rodiče na první místa v pořadí kresby, což může svědčit o tom, že pro tyto děti jsou rodiče velmi významní a v jejich životech mají výjimečné místo. Adrián a Denisa však staví rodiče až na místa poslední. U Denisy to může být způsobeno tím, že je ze sourozenců nejstarší, a proto místo svých rodičů přebírá nad sourozenci jakousi odpovědnost. Také už může vidět věci realističtěji a může si uvědomovat, že rodiče proto, aby si je vzali nazpět, nic moc

nedělají, a tudíž na ně může mít i zlost. U Adriána to může způsobovat to, že je v ústavní péči již od nízkého věku, a proto se mu nezachovaly žádné vzpomínky na to, jak s rodiči bydlel. V současné době s nimi tráví málo času, a tak nemá možnost s nimi navázat silnější vazbu. Při interpretaci obrázků se lze domnívat, že matka je v rodině dominantnější a její slovo má větší váhu. Všechny děti ji kreslily dříve než otce. V Sabinině kresbě se matka nachází zobrazena nad otcem a u Vanessy je matka zastoupena velkou ovci, kdežto otec jen malým ježkem. U všech ostatních dětí je však otec zastoupen silným zvířetem. Na druhou stranu se děti ani jednou neshodly na stejném zvířeti ani pro otce ani pro matku. U Denisy i Sabiny můžeme vidět, že mají blíže k otci než k matce, kdežto Vanessa má blíže k matce. U všech dětí jsou však oba rodiče podáni v kladném světle a většinou se nachází vedle sebe. Děti tvrdily, že se rodiče mezi sebou mají rádi.

Děti se také různě staví ke svému nejmladšímu bratru Morisovi, který bydlí s rodiči, a tak by mu mohly děti závidět, že on s nimi je a ony tu možnost nemají. Moris se v pořadí kresby zvířat dostává na první místo jen u Sabiny. Vanessa jej zařadila do střední části a u ostatních sourozenců se objevuje až na posledním či předposledním místě. Ostatní sourozenci jej mohou brát jako někoho, kdo je tak trochu mimo jejich vztahy. Objevuje se jako zvíře, se kterým se děti nemají moc příležitost setkat, zvíře vzdálené či dokonce smyšlené v případě Danielova paskala. Děti jej však nezobrazily nikterak záporně. Někteří o něm sice tvrdili, že stále brečí, ale nevyjadřovaly se, že by jej neměly rády nebo že by jim vadil. Takže to vypadá, že na něj děti nežárlí.

Samy sebe děti vidí také odlišně. Vanessa, Adrián a Sabina se zobrazili jako zvířata silná a na obrázku výrazná. Sabina se nakreslila téměř přes celý papír na výšku. Na obrázku tak zabírá největší část. To může poukazovat na to, že tyto děti mají vyšší sebevědomí a jsou si sebou jisté. Může to být i symbolem toho, že si myslí, že v rodině zastávají významné postavení. Naopak Denisa a Daniel se znázornili jako zvířata malá a lehko přehlédnutelná. Denisa je rybou a Daniel ještěrkou. To tedy může svědčit o jejich nízkém sebesystému, o tom, že si nepřipadají jako významní a vlivní členové rodiny. Co se týče pořadí, ve kterém se děti nakreslily, Sabina a Vanessa se nakreslily v první polovině. Mezi posledními zvířaty se nakreslili Denisa, Daniel a Adrián. Toto porovnání koresponduje i s jejich velikostí na papíře a tudíž s jejich sebevědomím.

To, jak se děti vnímají navzájem, také není stejné. Denisu nakreslily všechny děti jako větší zvíře. Může to být známka toho, že je mezi dětmi výrazná. Je nejstarší a částečně se může snažit mladším sourozencům nahrazovat matku svou péčí. Co se ale týká její oblíbenosti mezi dětmi, Sabina i Vanessa se vůči ní vyjádřily negativně. Naopak Daniel s Adriánem

pozitivně. Je tedy oblíbenější u mužské populace, která nejspíše její péči oceňuje. To může být proto, že jim chybí péče matky, a proto jim její péče nevadí, kdežto děvčata ji mohou brát spíše jako pedantku či dozorkyni, nebo jim dokonce může vadit to, že si hraje na jejich matku, i když na to podle nich nemá právo.

Daniel je u Sabiny znázorněn jako malý žralok zavřený v akváriu. Sabina jej vidí sice jako zvíře, které je silné a nebezpečné, ale to zvíře je omezené akváriem. To může být dáno tím, že je Daniel sice silnější a starší bratr, ale nijak zvlášť se tak neprojevuje. U ostatních dětí je však znázorněn jako velké a silné zvíře. U Adriána a Vanessy je znázorněn jako zvíře, které je největší ze všech. To může znamenat, že mladší sourozenci k němu vzhlíží jako k velkému bratrovi a jejich ochránci.

Ve vnímání Sabiny mezi dětmi není velký rozdíl. Sourozenci se k ní nijak zvlášť nevyjadřovali. Je brána neutrálně, ani velká obliba, ale ani žádný negativismus. Což mě docela překvapilo, protože mně přišla Sabina velmi výrazná a živá. Vanessa i Adrián se shodli na tom, že jim připomíná zajíce. Možná právě to, jak je zajíc hbitý a rychlý, Sabinu trochu vystihuje.

Vanessu naopak děti vnímají dosti sporně. Denisa i Adrián ji vnímají pozitivně. U Denisy to může být dáno tím, že ji chce jakožto mladší sestru chránit. U Adriána naopak tím, že k sobě mají věkově blízko a že k ní trochu vzhlíží. Říkal o ní, že je vtipná, takže spolu určitě rádi „blbnou“. Daniel i Sabina ji vnímají velmi negativně. Daniel ji postavil jako jedinou ze všech zvířat do opačného směru a ještě k tomu jí černě vybarvil hlavu. To může značit nějaký větší problém, který s ní má. Sabina ji vyobrazila jako pavouka zavřeného v kleci a dodávala, že je hloupá. Možná ji bere jako silnou konkurenci. Jestli je pravda to, co říkala vychovatelka, že je Vanessa u rodičů nejoblíbenější, je možné, že jí Sabina tuto roli závidí. Na kresbách všech dětí není Vanessa vyobrazována jako nijak zvlášť silné zvíře.

Oblíbenost Adriána můžeme nalézt u Denisy, což opět mohou způsobovat její ochranné tendence. Daniel o něm tvrdil, že je tvrdohlavý, a to se odrazilo i na jeho kresbě a v kresbě dalších sourozenců. Je tam znázorněn odlišně oproti ostatním zvířatům. Jako by se pro něco rozhodl a dělal to jinak než ostatní, šel si za svým. U Sabiny je znázorněn na stromě a u Vanessy směřuje jiným směrem než jeho sourozenci. Toto všechno může svědčit o tom, že má výrazně tvrdohlavou povahu, ale významnou roli může hrát i to, že ještě u něj přetrvává období vzdoru.

Poslední David na kresbách nijak nevyčnívá. Kromě Sabiny jej nikdo nevidí negativně. Je překvapivé, že vzhledem k jeho věku jej Vanessa znázornila jako medvěda a Sabina jako koně, tedy silná a velká zvířata.

Na kresbách některých dětí si můžeme povšimnout toho, že některým zvířatům chybí ústa či ruce. To může být signálem toho, že komunikace v rodině není úplně ideální. Může chybět komunikace jak po verbální stránce, tak po stránce neverbální. Mezi sourozenci navzájem i mezi dětmi a rodiči nejspíš není žádný větší zjevný vztahový problém, ale komunikace do jisté míry vázne. Rodiče sice dětem často telefonují, ale co se týče braní dětí domů a trávení společného času, není to v poslední době až tak časté. A proto není divu, že dětem určitý kontakt s rodiči chybí. To se může promítat i do vztahů mezi jednotlivými dětmi, protože když nejsou od rodičů objímáni a není jim projevována láska, tak se to děti těžko naučí samy od sebe. Proto to může vypadat tak, že když se tyto projevy komunikace a lásky děti nenaučily od svých rodičů, neumí si je projevovat ani navzájem. Například Denisa, která se může snažit do značné míry nahrazovat sourozencům matku, zůstává u toho, že děti spíše diriguje. Denisa sama totiž nenakreslila ústa u žádného zvířete, dokreslila je až potom, co jsem se jí na to zeptala. To může znázorňovat to, že ona má s verbální komunikací největší problém.

Je ale pozoruhodné, že na obrázcích všech dětí jsou zvířata, kterým nechybí ústa znázorněna jako velmi veselá a usmívající se. Což může poukazovat na to, že v rodině panuje dobrá a příjemná atmosféra a že se v ní děti cítí dobře.

ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo přiblížit a popsat to, jak je možné vnímat rodinu v průběhu výchovy, která probíhá v ústavní péči. Právě pojmu rodina byla věnována první část práce. Byly popsány různé definice toho, jak na rodinu pohlíží odlišní autoři. Dále bylo uvedeno, jaký význam má rodina pro člověka, čím jej obohacuje a také, co přináší rodině dítě. Z toho všeho vyplývá, že žádná jiná instituce rodinu nemůže nahradit. V mnoha případech však musí dojít k tomu, že jsou děti z rodiny odebrány a umístěny do ústavní péče. Ústavní péči byla tedy věnována další část práce, v níž bylo popsáno, jak se tato péče vyvíjela a jak vypadá dnes. Hlavní důraz byl přitom kladen na dětské domovy, protože výzkum probíhal s dětmi z toho ústavního zařízení. Byly zde popsány důvody, které vedou k umístění dětí do dětských domovů, spolupráce dětských domovů s rodinami i to, jaký má dopad ústavní péče na dítě. Další kapitola přibližovala romské etnikum. Byla zde zachycena jeho stručná historie, která z části vysvětluje postavení dnešních Romů v naší společnosti. Při popisu byl důraz kladen na romskou rodinu, která se v mnohém od našeho pojetí rodiny liší. Bylo zde ukázáno i to, že stoupá množství romských dětí, které jsou do dětského domova umísťovány. Poslední úsek praktické části byl věnován kresbě, pomocí níž výzkum probíhal. Bylo zde poukázáno na metodu kresby začarované rodiny a následně byla tato metoda přiblížena. Vysvětlena byla rovněž symbolika jednotlivých zvířat i způsob, jakým se dá dětská kresba interpretovat.

V praktické části byly stanoveny cíle výzkumu. Byl zdůrazněn hlavní cíl, jímž je zobrazit vnímání rodiny v kontextu ústavní péče. Z hlavního cíle vycházejí cíle dílčí, jež jsou základem pro stanovení výzkumných otázek. Dále byly představeny jednotlivé výzkumné metody, které byly použity, i výzkumný soubor, se kterým se pracovalo. Následovala stěžejní kapitola, která byla věnována popisu klinické kazuistiky celé rodiny, jednotlivým dětem a interpretaci jejich kresby. V této kapitole byly uvedeny odpovědi na výzkumné otázky. Za významné výsledky této práce považuji především zjištění, že i když jsou děti z rodiny odebrány a rodina o ně projevuje pouze částečný zájem, přesto zůstává pro děti rodina významná a přetrvávají vazby mezi jejími členy. Usuzuji tak na základě toho, že ani jedno z dětí rodiče nepodalo v negativní světle a všechny se vyjádřily tak, že by chtěly raději bydlet se svými rodiči než v dětském domově. Některé děti říkaly, že si na dětský domov zvykly, jiné, že to tam rády nemají. Dětský domov nepovažovaly za „novou rodinu“, ale spíše za místo, které je od rodiny odděluje. Děti neměly problém s pojmem rodina a bez problémů se řadily ke své biologické rodině, i když nebydlí

společně a nemají možnost spolu trávit tolik času. Smutné však je, že děti vidí velikou naději v tom, že si je rodiče brzy vezmou domů. Objektivně však rodiče pro to nic nedělají. Proto s největší pravděpodobností děti zůstanou v dětském domově i nadále. Mezi dětmi navzájem panují dobré sourozenecké vztahy. Samozřejmě, že některé děti k sobě mají blíže než jiné, ale neobjevila jsem mezi nimi žádný výrazný problém, který by vztahy významně narušoval. Svého nejmladšího sourozence, který bydlí stále ještě s rodiči, děti nevidí nikterak negativně a nejeví ani známky závidění. Spíš s ním nemají možnost vytvářet vztah, a tak je trochu mimo jejich rodinné vztahy. Samy sebe vidí v rodinných vztazích děti odlišně. Polovina dětí se znázornila jako silná a vlivná zvířata, která jsou v rodině důležitá. Zbytek dětí se naopak zobrazil hodně nevýrazně a spíše na okraji rodiny. Poslední kapitola také popisuje dynamiku celé rodiny a vztahy mezi jednotlivými členy.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

BAKALÁŘ, Petr. *Psychologie Romů*. Praha, 2004, 179 s. ISBN 80-722-0180-8.

BALVÍN, Jaroslav. *Romové a volný čas: sborník z 9. setkání Hnutí R v Brně, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Kulturní a vzdělávací středisko pro romské děti a rodiče, 17.-18. října 1997*. Hnutí R, 1997, 155 s. ISBN 80-902-1495-9.

BRASSAC, Christian a Marie-Claude MIETKIEWICZ. The joint production of the drawing of a family: an interactional story. *Early Child Development and Care* [online]. 2010, vol. 180, issue 4, s. 475-487 [cit. 2014-04-15]. DOI: 10.1080/03004430802066281. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03004430802066281>

BUREŠOVÁ, Pavla. *Rodina a náhradní rodinná péče: komentář*. 1. vyd. Editor Jana Vašátková, Pavla Vyhnálková. Olomouc: Hanex, 2008, 79 s. ISBN 978-80-7409-013-4.

Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky. Editor Blahoslav Kraus, Věra Poláčková. Brno: Paido - edice pedagogické literatury, 2001, 199 s. ISBN 80-731-5004-2.

DAVIDO, Roseline. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Vyd. 2. Překlad Alena Lhotová, Hana Prousková. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807-3674-151.

DAVIDOVÁ, Eva. *Romové a česká společnost: hledání domova, porozumění a vzájemného soužití*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2001. 89 s. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky; 2001/3.

DITTRICH, Pavel a Svatopluk MORÁVEK. *Pedagogicko-psychologická diagnostika*. Vyd. 2., upr. Jinočany: H, 1993, 121 s. ISBN 80-854-6706-2.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Vyd. 1. Editor Philip W Sutton. Praha: Argo, 2013, 1049 s. ISBN 978-80-257-0807-1.

HORVAI, Anna. Recognising the Roma and their Rights: an analysis of exclusion and integration in the education system, *Research in Comparative and International Education*, 2010, 5(4), 394-407. <http://dx.doi.org/10.2304/rcie.2010.5.4.394>

JAKOUBEK, Marek a Tomáš HIRT. *Romové a volný čas: kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004, 383 p. ISBN 80-864-7383-X.

JAKOUBEK, Marek. *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Editor Tomáš Hirt. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-868-9876-8.

JOLIVET, KENDRA RANDALL. The Psychological Impact of Divorce on Children: What is a Family Lawyer to Do?. *American Journal of Family Law*. 2011, roč. 25, č. 4, s. 175-183.

KOLUCHOVÁ, Jarmila a Svatopluk MORÁVEK. *Psychologická diagnostika dětí a mládeže*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1991, 175 s. ISBN 80-706-7408-3.

KRAMER, Charles H. *Becoming a family therapist: developing an integrated approach to working with families*. New York, NY: Human Sciences Press, c1980. ISBN 08-770-5470-3.

MANN, Arne B. *Rómsky dejepis*. 1. vyd. Kalligram, 2000, 54 p. ISBN 80-714-9316-3.

MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Děti, rodina a stres: [vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí]*. Praha: Galén, c1994. ISBN 80-858-2406-X.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, 223 s. Knihnice psychologické literatury. ISBN 80-042-5236-2.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998, 335 s. ISBN 80-717-8226-2.

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, 124 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 80-901-4247-8.

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-368-0.

MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. 2. vyd. ; rozšíř. a přeprac. Praha: SLON, 159 s. ISBN 80-858-5076-1.

MLČÁK, Zdeněk. *Diagnostické využití dětské kresby v práci učitele*. Ostrava: Scholaforum, 1996, 25 s. ISBN 80-860-5805-0.

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Ilustrace Vladimír Jiránek. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008, 323 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 38. ISBN 978-808-6429-878.

NOVÁK, Tomáš. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu: příručka pro využití dětské kresby "Naše rodina" a "Začarovaná rodina" k poznání rodinných vztahů dítěte*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, c2004, 25 s. Tematický sešit. ISBN 80-734-6037-8.

NOVOTNÁ, Věra a Eva BURDOVÁ. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: komentář*. 3., aktual. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2007, 471 s. ISBN 978-80-86131-72-6.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011, 472 s. ISBN 978-80-200-1499-3

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 4., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003, 322 s. ISBN 80-717-8772-8.

RAŠKOVÁ, Věra. *Příspěvek k poznatkům o používání technik kresba rodiny a kresba začarované rodiny*. Praha, 1984. Diplomová práce. Karlova Univerzita. Vedoucí práce Zdeněk Matějček.

RYBÁŘ, Radovan. *Společenské soužití s národnostními menšinami (Romové)*. Brno: Cerm, 2000, 28 s. NZ 43. ISBN 80-720-4143-6.

ŘÍČAN, Pavel. *S Romy žít budeme - jde o to jak: Dějiny. Současná situace. Kořeny problémů. Naděje společné budoucnosti*. 1. vyd. Portál, 1998, 143 s. ISBN 80-717-8250-5.

SEKERA, Ondřej. *Identifikace profesních aktivit vychovatelů výchovných ústavů a dětských domovů*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009, 197 s. ISBN 978-807-3687-281.

SINGLY, François de. *Sociologie současné rodiny*. Vyd. 1. Překlad Stanislav Štech, Ludmila Šašková. Praha: Portál, 1999, 127 s. ISBN 80-717-8249-1.

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. 173 s. ISBN 80-717-8559-8.

SVOBODA, Mojmír. *Psychologická diagnostika dospělých*. Vyd. 2. Praha: Portál, 1999, 342 s. ISBN 80-717-8327-7.

ŠEREDOVÁ, Andrea. *Rodina a sociální politika*. Třebíč: Amaprint-Kerndl, 2012, 76 s. ISBN 978-80-87710-08-1.

ŠTURMA, Jaroslav; VÁGNEROVÁ, Marie. *Kresba postavy: (Modifikace testu F. Goodenoughové): Příručka k testu*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, 1982. 102 s.

TAXOVÁ, J. Výchovné problémy dětských domovů. Praha: SPN, 1967. ISBN neuvedeno.

TOMÁNEK, Pavol. *Teoretické východiská rodinnej výchovy*. Brno: Tribun EU, 2012, 165 s. Librix.eu. ISBN 978-80-263-0233-9.

UŽDIL, Jaromír. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: výtvarný projev a psychický život dítěte*. 5., přeprac. a dopl. vyd., v Portále 1. Praha: Portál, 2002, 48 s. Tematický sešit. ISBN 80-717-8599-7.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči*. Vyd. 1. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2012, 181 s. ISBN 978-80-87455-14-2.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 3., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 870 s. ISBN 80-717-8802-3.

VÁGNEROVÁ, Marie a Jarmila KLÉGROVÁ. *Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, 538 s. ISBN 978-802-4615-387.

VESELÁ, Renata, Milana HRUŠÁKOVÁ a Karel SCHELLE. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, 283 s. ISBN 80-864-3293-9.

Vyhláška č. 438 z 13. září 2006, kterou se stanoví podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. In: Sbírka zákonů ČR. 2006, částka 142, s. 6074–6127.

Zákon č. 94 z 1. července 2002 o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. In: Sbírka zákonů ČR. 2002, částka 48, s. 2978–2992.

Zákon č. 109 z 1. července 2002 o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. In: Sbírka zákonů ČR. 2002, částka 48, s. 2978–2992.

Zákon č. 315 z 29. dubna 2004, kterým se mění zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. In: Sbírka zákonů ČR. 2004, částka 104, s. 6452–6453.

Zákon č. 359 z 9. prosince 1999 o sociálně-právní ochraně dětí. In: Sbírka zákonů ČR. 1999, částka 111, s. 7662–7681.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1

Informovaný souhlas¹⁹

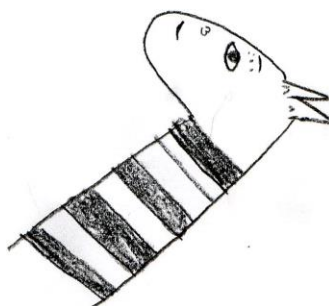
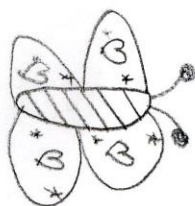
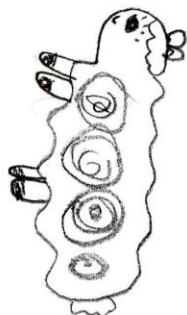
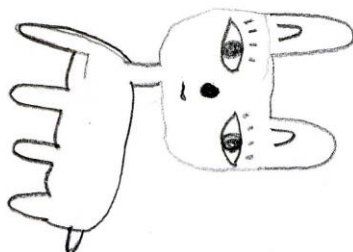
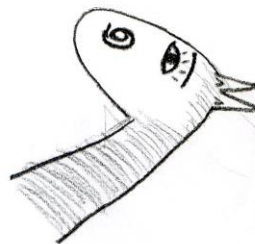
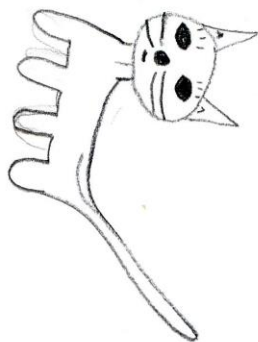
Souhlasím s tím, že se děti svěřené do péče našemu dětskému domovu zúčastní výzkumu k bakalářské práci zaměřeného na vnímání rodinných vazeb v kontextu ústavní péče. Výsledky budou získávány a vyhodnocovány anonymně a nebudou nikde zveřejněny.

Dne

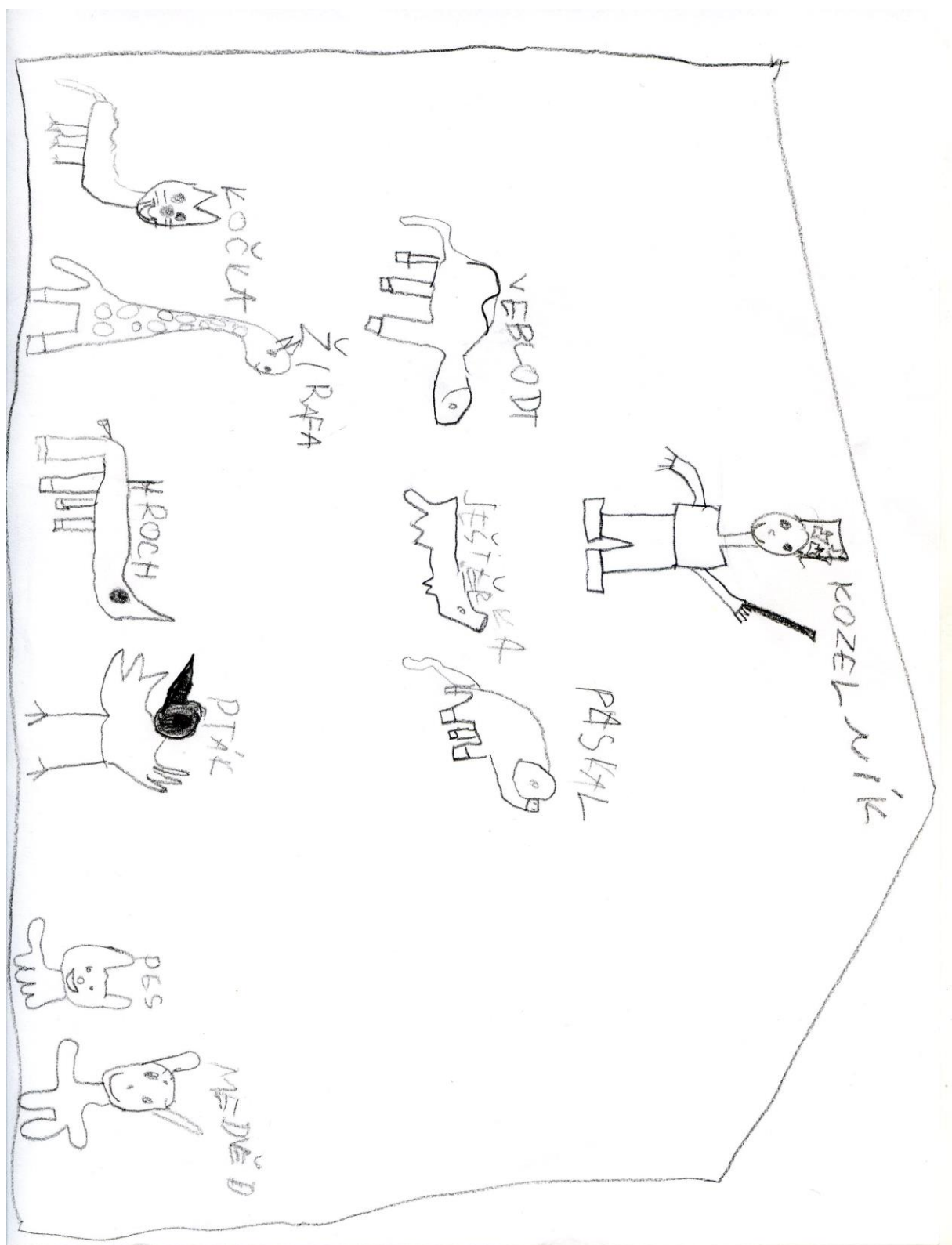
Podpis.....

¹⁹ Pro zachování anonymity a ochrany osobních údajů je zde uvedena pouze nepodepsaná kopie.

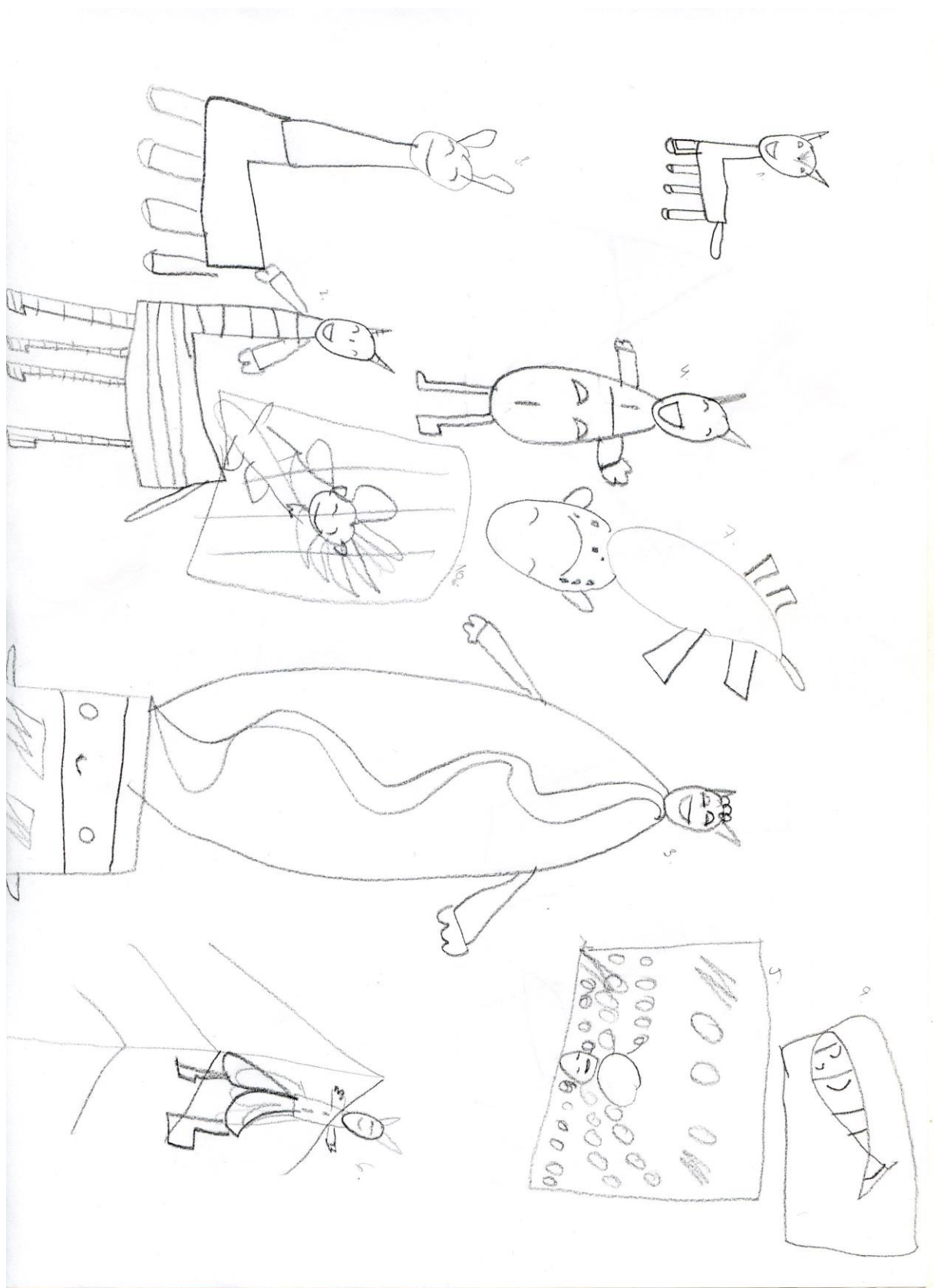
A collection of ten hand-drawn sketches of various animals, including cats, a lizard, a caterpillar, a frog, a butterfly, a striped cat, and a fish. The drawings are simple line art with some shading. The animals are arranged in a loose grid-like pattern. The top row features a cat with a long tail, a lizard, and a caterpillar. The middle row shows a cat with large eyes, a cat with its paws up, and a frog. The bottom row includes a butterfly, a cat with a striped body, and a small fish.

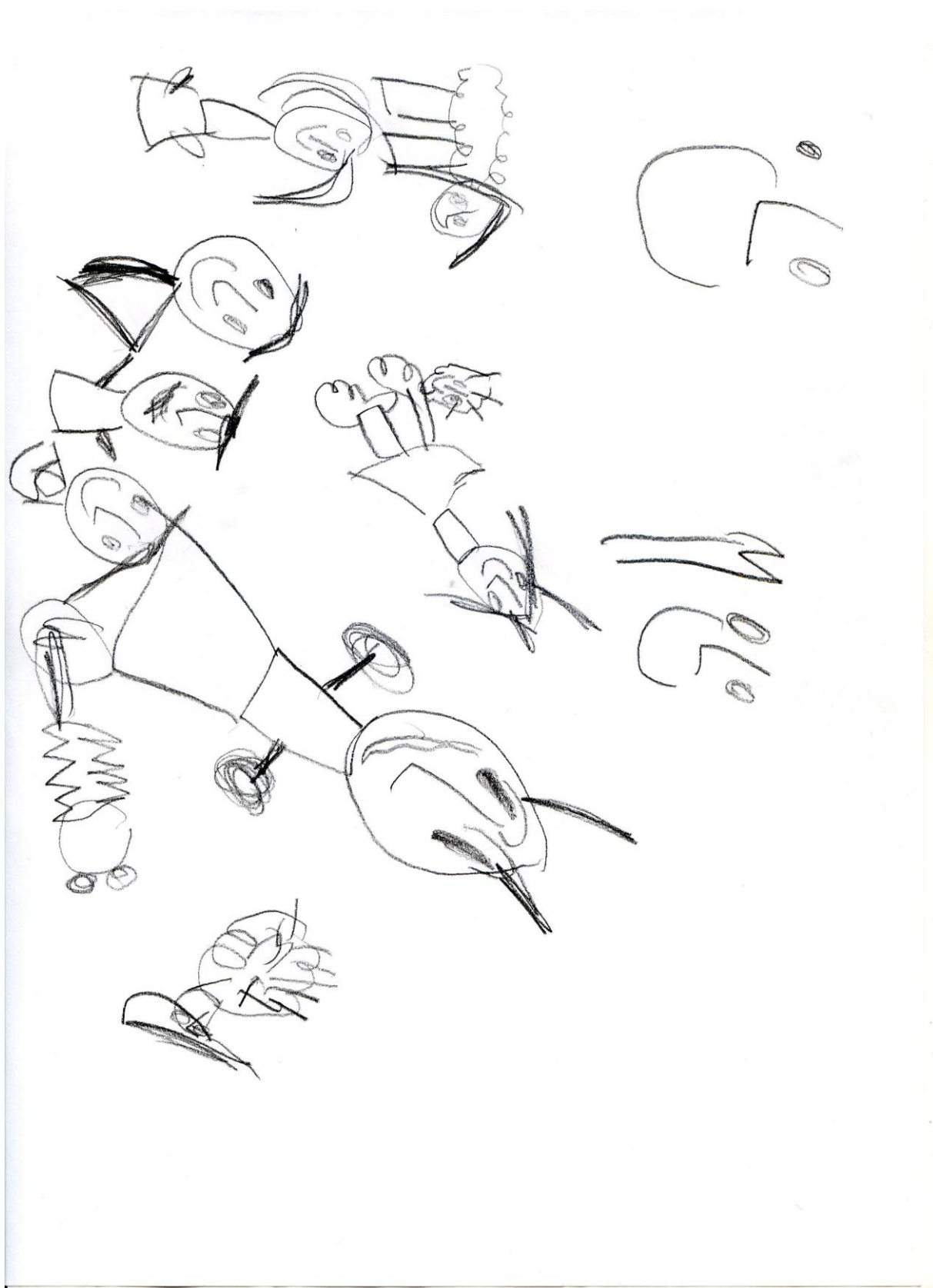
Příloha č. 3: Kresba Daniela, 10 let

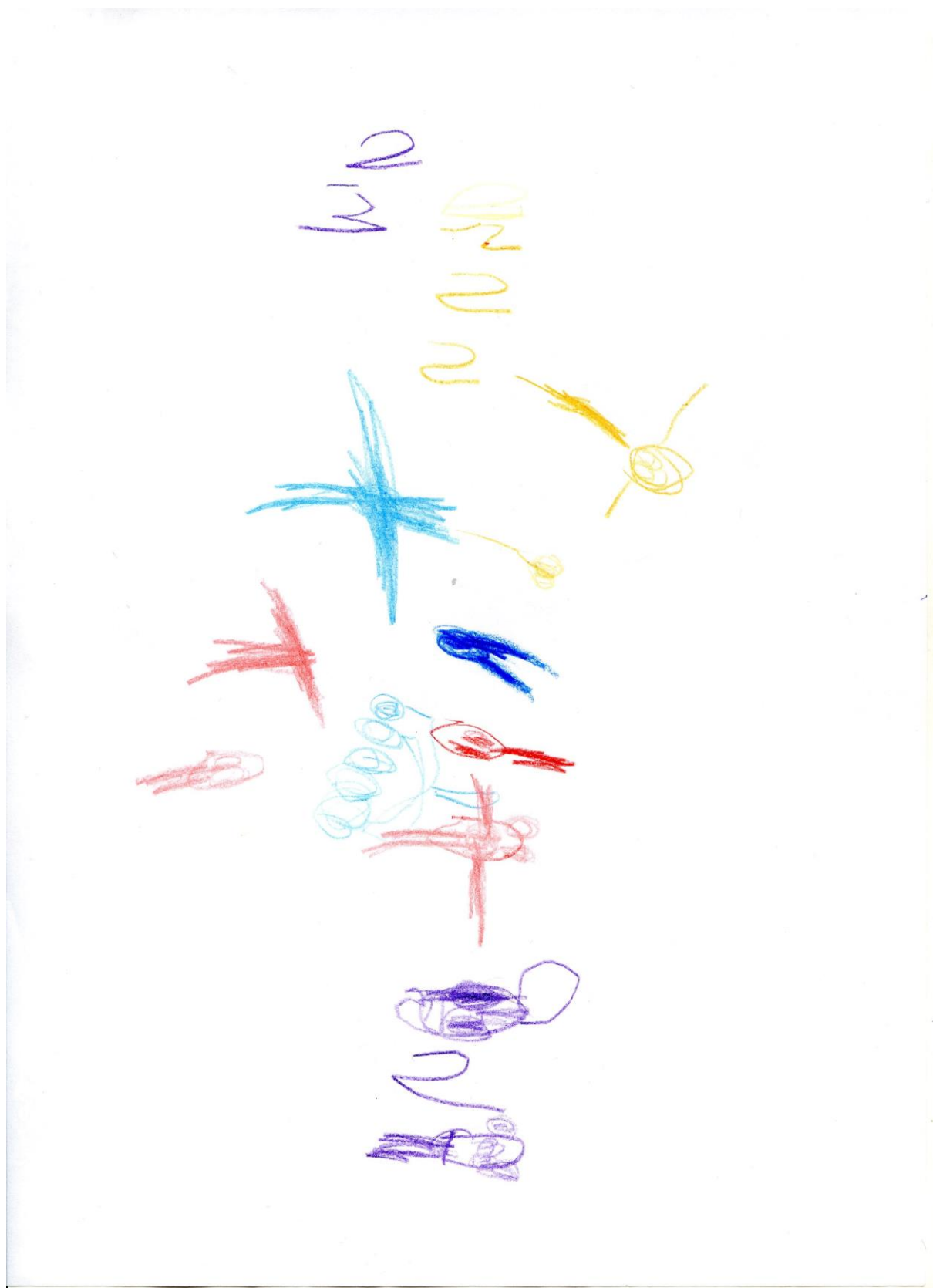
Příloha č. 4: Kresba Sabiny, 8 let

Příloha č. 5: Kresba Vanessy, 6 let

Příloha č. 6: Kresba Adriána, 4 roky

Příloha č. 7: Kresba Davida, 3 roky

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Marie Lišková
Katedra:	Katedra psychologie a patopsychologie
Vedoucí práce:	Mgr. Lucie Křeménková, Ph. D.
Rok obhajoby:	2014

Název práce:	Vnímání rodinných vazeb v kontextu ústavní péče
Název v angličtině:	The perception of the family relationships in the context of the institutional care
Anotace práce:	Cílem této bakalářské práce je popsat vnímání rodiny v kontextu ústavní péče. Výzkum proběhl s šesti romskými sourozenci, kteří jsou společně umístěni do dětského domova. Pomocí diagnostický metod, především kresby začarované rodiny a její analýzy, byla provedena interpretace rodinné dynamiky k poznání vztahů mezi dětmi navzájem, poznání vztahů mezi dětmi a rodiči a také k rozpoznání toho, jak tyto děti vlastní biologickou rodinu vnímají.
Klíčová slova:	Rodina, ústavní péče, dětské domovy, romské etnikum, romská rodina, dětská kresba, kresba začarované rodiny.
Anotace v angličtině:	Aim of this bachelor thesis is to display the perception of the family in the context of the institutional care. Research is performed with six gypsy siblings, which live together in one of the creches. By the diagnostical methods, fundamentally by the picture of the enchanted family and its analysis we can interpret dynamics of the family, recognize relations among children, recognize their relations to the parents and recognize the way, how the children perceive their biological their family.
Klíčová slova v angličtině:	Family, institutional care, orphanage, Roma ethnicity, Roma family, children's picture, picture of the enchanted family

Přílohy vázané v práci:	Příloha č. 1: Informovaný souhlas Příloha č. 2: Kresba Denisy, 12 let Příloha č. 3: Kresba Daniela, 10 let Příloha č. 4: Kresba Sabiny, 8 let Příloha č. 5: Kresba Vanessy, 6 let Příloha č. 6: Kresba Adriána, 4 roky Příloha č. 7: Kresba Davida, 3 roky
Rozsah práce:	76
Jazyk práce:	Český jazyk